

A komi -l képző

Bevezetés*

A finnugor szóképzés körébe vágó monográfiák és tanulmányok jelentős része a képzőket a jól bevált és elfogadott gyakorlat szerint funkciójuk szerint csoportosította denominális és deverbális névszó- és igeképzőkbe, és az egyes funkciókon belül vizsgálta a képzők jelentésárnyalatait. Az ilyen felosztásnak azonban csak gyakorlati értéke van, mert — és ebben kutatóink majdnem kivétel nélkül megegyeznek — a képzők között határt vonni majdnem lehetetlen, s főleg eredetük teljesen egybeolvad. „A finnugor, de még inkább az urali együttélés korában (s annál inkább a praeurális időkben) a deverbális és denominális, névszó- és igeképző sok esetben teljesen egybemosódott“ (BÁRCZI, Tih. Al. 141.). Ugyanaz a képző többféle, sokszor ellentétes szerepet tölthetett be (deverbális és denominális, frekventatív és momentán, reflexív és kauzatív) és ez a különböző funkció vagy jelentés nem mindig különböző eredet következménye, hanem azonos eredetű képző funkciómegoszlásáé, vagy jelentésváltozásáé.

Ez a tény abban leli magyarázatát, hogy az alapnyelvben nem volt olyan éles határvonal *n o m e n* és *v e r b u m* között, mint most, vagyis ugyanaz a szótő szerepelhetett igeként és névszóként is. Így sok esetben valószínűnek látszik az a feltevés, hogy a mai nyelvhasználat szerint különböző kategóriába sorolt azonos hangalakú denominális és deverbális képzők eredet szerint is azonosak, és mai különböző funkciójuk, ill. jelentésük az ige és a névszókategória lassú kialakulásával divergens jelentésfejlődés útján jött létre.

Ezen megfontolások vezették jelen tanulmány íróját arra az elhatározásra, hogy készülő monográfiájában eltérjen a funkció szerinti tárgyalás gyakorlatától, és az azonos *h a n g a l a k ú* és feltevésünk szerint *e t i m o l ó g i a i l a g* is összetartozó képzőelemeket, hangtani és jelentéstani változásait, funkcionális terheltségüket vegye vizsgálat alá. És amennyiben lehetséges, megpróbáljon elfogadható magyarázatot találni az összetartozónak érzett képzők eredetére is.

I.

-l(a) névszóképző

A képző használata : 1. A képző leggyakrabban olyan szavakhoz járul, amelyek bizonyos *h e l y v i s z o n y t*, közelséget, távolságot, magasságot

* Hosszú évekkel ezelőtt fogtam hozzá „Komi igeképzés“ c. monográfiám megírásához, amelyet akkori különlegesen nehéz körülményeim miatt nem volt módomban befejezni. Most, hogy megkezdett munkámat új alapokra fektetve és a komi névszóképzéssel is kibővítve folytathatom, ezúton mondok köszönetet ZSIRAI MIKLÓS, BÁRCZI GÉZA és BEKE ÖDÖN professzoroknak, akik a tudományos munkába való újbóli bekapcsolódásomat szorgalmazták és lehetővé tették, kutató munkámban támogattak.

vagy mélységet jelölnek — tehát ahol a szónak magának is van bizonyos lokális jelentéstartalma — és kifejezheti a helyet, ahol a cselekvés vagy törtézés lejátsszódik, esetleg az irányt, amely felé a cselekvő vagy cselekvés halad.

Példák :

(WICHM.—UOT.) S. L. U. *kužala* 'in der Längsrichtung' V. *šides kužala kiššalema* 'Graupen sind den ganzen Weg entlang ausgeschüttet worden'. (V. S. L. I. U. P. *kuža* 'längs, entlang'). (WICHM.—UOT.) S. L. *medla* : *medla pel*, V. *m.-pev*, P. *medva* : *m.-pov* 'andere, gegenüberliegende Seite'; Peč. *pe tšera m.-peļe* 'auf die andere Seite der Pečora' (P. *med*, *medi* 'längs, entlang'). A *-l(a)* helynévképzővel képzett szó:

2. Jelzőként szerepel a *dor* 'Ufer' vagy *pel* 'Teil, Ende, Spitze' jelentésű szavak mellett, így a képző melléknévképző szerephez jut.

Példák :

(WICHM.—UOT.) V. S. U. *gugla-dor* = *gug* 'Kehrseite, verkehrte Seite (des Zeuges)', U. *ki-gug* 'Handrücken' (V. S. U. *gug* I. *gūg* 'Kehrseite, verkehrte Seite (des Zeuges)').

(WICHM.—UOT.) V. S. L. *voila-dor*, U. *oila-dor*, P. *oiva-der* 'Nordseite, Nordgegend' (*voj* 'Nacht').

(WICHM.—UOT.) U. *jezla-dor* 'fremder (nicht eigener) Ort' (V. S. U. L. P. *jez*, I. *jez* 'Volk, Leute, Menschen').

3. Igen gyakran szerepel helyhatározó adverbiumokban (erről a funkciójáról l. még BUBRICH, KGr. 102 §. 92—93.).

Példák :

(WICHM.—UOT.) U. *berla* 'wieder, wiederum' (V. VU. S. Peč. U. P. *ber*, I. *bēr* 'Hinter-, Rück-; zurück, wieder').

(WICHM.—UOT.) I. *illa* : *sešša peti illa vile* 'darauf ging er hinaus' (W. 5.) (V. S. L. U. *iļe*, I. *iļe*, P. *iļe* 'weithin, weit, in der Ferne').

(WICHM.—UOT.) V. S. *bidlag*, L. U. *bidlae*, I. *bidlae*, P. *bidva'e* 'überallhin', *naje bidlag džebšilasni*. (W. 20.) (P. *bidg's* 'alles, alle').

4. Feltevésünk szerint ez a képző szerepelhet a komi I. U. V. L. Le. IU. *kola* 'Waldhütte' és udm. U. Sl. *kuāla*, MU. *kuāa*, KM. *kuala* 'Sommerhütte' elhomályosult származékszavakban (UOT., Kons. 200.). Fenti szavak *-l*-jére vonatkozólag a kutatók véleménye eltérő volt. Voltak, akik a tőhöz tartozónak érezték és a fgr. alapnyelvi *t ~ *δ fokváltakozás komi maradványának tekintették (*ko*-ban \emptyset megfeleléssel az erős fok, *kola*-ban *-l*-lel a gyenge fok jelentkeznék). Ugyanígy az udm. *kuāa* és *kuāla*-ban (vö. SETÄLÄ : SUS. Aik. XIV₃, 5, 52; NyK. XXVI, 402 és 421 kk.; SZINNYEI, NyH.⁷ 36; Fgr. Sprw.² 28—32. A fgr. fokváltakozás permi megfelelőiről l. még továbbá WICHMANN : FUF. XIV, 106 lapalji jegyzet, FUF. XVI, 187, 203, 208 és UOTILA, Kons. 197, 268 kk.). A permi fokváltakozás híveinek okfejtése nem nagyon meggyőző és felhozott példák (így a komi *kola*, udm. *kuāla*) sem bizonyítják világosan a feltett fokváltakozás nyomait a permi nyelvekben (vö. még COLLINDER : NyK. LII, 23). Sokkal elfogadhatóbbnak tarthatjuk a másik tábor magyarázatát, mely szerint a fenti komi-udm. alakok *-la* képzőelemmel ellátott származékszavak (vö. GENETZ, Suom.-ugr. *đ*, 5 kk. és UOTILA, i. m. 202). Az alap-

szó komi *ko-*, *ka* ~ udm. *kya*, *ka* (melyek szabályos megfelelői a magyar *ház* finn *kota* szavaknak) főként összetételben szerepel. Helyfogalmat jelölő szó. Mint ilyent leggyakrabban helyhatározó esetekben használták. Pl. udm. (MUNK.) S. M. iness. *kwalan*, elat. *kwalas*, illat. *kvala*; (további példákat l. UOTILA i. m. 200). A *-l(a)* az alább tárgyalandó ősi helynévképző. Az ilyen esetragos alakok, jelen esetben az illat. *kjala*, általánosult az egész névszó-paradigmában és kiszorította az eredeti komi *ko*, *ka*, udm. *kya*, *ka* stb. nominatívusi alakokat. (Hasonló eseteket találunk a magyarban is pl. a *haza* és *otthon* szavakat, amelyekben egy *-a* lativus ragos, illetőleg egy *-n* locativus ragos alak általánosult az egész paradigmában.)

Ezen új nominatívusi alak kialakulására hathatott a *berla*, *kužala*, *viŋla* helynévképzős főnevek, ill. adverbiumok analógiája is.

A képző *hangalakja*. Már BUDENZnél is találunk utalást az *-l* képzőre „... az *l*-jelent „kültért, oldalt, fölszint, melléket“ (UA. 378.). SZINNYEI a keleti finn, mari és permi nyelvekben található összetett helyhatározóragok közös *-l* elemével foglalkozva így ír: „Dieses *-l* war ursprünglich ein Bildungssuffix und hat sich als solches im Finnischen (*-la*, *-lä*) und in den permischen Sprachen (*-la*) bis jetzt erhalten... Auch im Lappischen, im Mordwinischen und im Ungarischen findet man Spuren dieses Bildungssuffixes.“ (Fgr. Sprw.² 73.) Később az NyH. 7131 lapján a magyar abl. ragról beszélve — melyben korábbi feltevése alapján szintén ez a suffixum szerepelne — az *-l*-et fgr. **-t* ~ **-δ*-ből eredezteti.

Ha azonban volt ilyen ősi suffixum a finnugor nyelvek jelentékeny részében és mint alább látni fogjuk, a finnugor, ill. urali alapnyelvben is (ebből fejlődtek azután az egyes finnugor nyelvek összetett helyhatározó ragjai, vö. BUDENZ, UA. 295 kk. SETÄLÄ, ÄH. 407—409; BEKE: Nyr. XXXIX, 275., CsNy. 190; WICHMANN: SUS. Aik. XXX₆, 14 stb.), akkor magától összeomlik a **-t* ~ **-δ*-ből való eredeztetés elmélete. A fokváltakozás elmélettel szemben egyébként is egyre erősebb a bizalmatlanság, amióta KETTUNEN több tanulmányában (Virittäjä, 1919: 36.; 1925: 64.; 1928: 24.; NyK. L, 170) kifejtette, hogy két finnségi peremnyelvben a lívben és a vepszékben soha sem volt fokváltakozás, és mindazok a jelenségek, amelyeket SETÄLÄ és mások egy régebbi fokváltakozásból igyekeztek megmagyarázni, nemcsak hogy megmagyarázhatók fokváltakozás nélkül, hanem igen gyakran teljesen ki is zárják ezt a magyarázatot. Így tehát a fokváltakozás nem tekinthető ősfinn jelenségnek, még kevésbé finnugor vagy éppen urali eredetűnek, hanem legnagyobb valószínűség szerint különnyelvi fejlemény azokban a nyelvekben, illetőleg nyelvjárásokban, amelyekben előfordul (l. még MOÓR ELEMÉR: Nyr. LXX, 123 kk., LXXI, 126 kk. és COLLINDER: NyK. LII, 28).

Az *-l* suffixum finnugor nyelvi megfelelői:

Megtaláljuk a lappban (főleg adverbiumokban) *-l* alakban: (FRIIS) N. *marneŋ* 'post' (*marneŋa* 'qui post est') (LEHTISALO i. m. 149); a finnben: *-la*, *-lä* alakban helynevekben: *pappila* 'Pfarrhof, Pfarrhaus' (*pappi* 'Priester'); *appela* 'Haus des Schwiegervaters' (*appe-*) stb. (vö. SZINNYEI, Fgr. Sprw.² 74) és adverbiumokban (LEHT. i. h.): *etelä* 'Süden' (*esi*, *ete-*), *takala* 'locus posticus' (*taka-* 'quod a tergo est'), melléknevekben: *matala* 'alacsony', *vetälä* 'folyékony', és másodlagos fejleményként az összetett helyhatározó ragokban adess. *-lla*, *-llä* (< *lna*), allat. *-lle*, abl. *-lta*, *-ltä* (vö. WICHMANN: SUS. Aik. XXX₆, 14 kk.).

A mordvinban az *-l*-, *-l'*- végű adverbiumokban. Pl. *ikél*- 'vor' és *-lo* alakban localis jelentésű főnevekben. Pl. E. *vasolo* 'weit, in die Ferne' (*vasov* 'weithin, in die Ferne') (vö. LEHTISALO : SUS. Toim. LXXII, 149); a mariban *-l* képzős helyfogalmakat (WICHMANN megjelölésében „Raumbegriffe“) jelentő fő- és melléknévekben (l. SUS. Aik. XXX₃, 13 kk.), B. *pèləl*, M. *pèləl* 'Seite, Gegend'; KB. J. JU. *lišəl*-, U. *liši:l* 'nahelegend, nahe' stb., az udmurtban a képző használata megegyezik a komival (vö. WICHMANN : SUS. Aik. XXX₆, 14 kk.; UOTILA, Kons. 198—199). Ellenben van a képzőnek egy speciális használata, amelyre UOTILA is rámutat (i. h.) „Der inessiv, elativ und illativ der wotj. dorfnamen auf *ja*, *ga* werden von den mit *la* erweiterten Stämmen gebildet“. Ilyen helynevek MUNKÁCSI (VNpk. 194 kk.) *žumja*, *Veňja*, *Nörja*, *Gondirja* stb., iness. *žumjalan*, elat. *žumjalaš* illat. *žumjalá*. U. így AMINOFF, VÄM, 27., aki az *-a* végű helyneveket sorolja ide. *Nörja* iness. *Nörjalan* stb. JEMELJANOV (WGr. 116.) is említi az *-l* képzőt, mely szerinte mindig *a*-val együtt fordul elő: „в воршудных названиях местностей и в этом случае он означает территорию, заключающую в себе данный воршуд: *jumja-la* — Юмьинское *tšabja-la* Цыпынское“.

UOTILA szerint az ilyen *ja* és *ga* végű nemzetségnevekhez és *Voršud* nevekhez (MUNK. *Voršud* 'Schutzgeist des häuslichen Glückes') járul *la* képző, mint pl. *džumja* (WS. I. 135) *tšabja* (i. h. 141) voltaképpen helynévképző. (UOTILA, Kons. 200). Hasonlóképpen TUNKELO (SUS. Toim. LXVII, 393). De feltehető az is, hogy a *la* helynévképzőnek ugyanaz a funkciója, mint a TUNKELOTÓL tárgyalt *ja*, *jä* helynévképzőnek, t. i. hogy az alapszóban kifejezett személynek vagy nemzetségnek nemcsak az otthonát, lakóhelyét jelöli, hanem a család vagy nemzetség lakóinak összességét, tehát nemcsak helynévképző, hanem kollektív képző jellege is van (*tšabja-la* 'tšabja-beli', *Nörja-la* 'Nörja-beli' stb.).

Az *l* képzőnek kollektív funkcióban való használatával találkozunk a mariban (WICHMANN : SUS. Aik. XXX₆, 15.); a mordvinban, lappban és számojédben (LEHTISALO, i. m. 150—151.). Sőt a mariban még sokkal szélesebb körű az *-l* képző kollektív és vele kapcsolatos funkciókban való használata, mint akár az udmurtban, akár pdeig a többi rokon nyelvben. Kifejezheti pl. a gyűjtőfogalom nagyságát, az uržumi nyelvjárásban többesszámképzésére is szolgál. Pl. *božla* 'die Wurzeln' (*bož* 'Wurzel'). Sőt másodlagos fejleményként kifejlődött az ú. n. „modalis comparativus“ képző funkciója. Pl. KB. *kealä tšongeštä* 'fliegt, wie ein Vogel'. (E funkciójáról l. bővebben WICHMANN : SUS. Aik. XXX₆, 18). Hasonló loc. > modalis funkció fejlődést látunk a magy. *-n* suffixumnál. Pl. *házon*, *földön* (superessivus), *szépen*, *gyorsan* (modalis), vagy az *-l* abl. suffixumnál (< ? ősi fgr. helynévképző) *közel*, *távol*, *háttul* (ablativus), *jól*, *rosszul* (modalis).

Mind a permi nyelvekben, mind pedig a mariban megtaláljuk az ősi helynévképző *-l*-et számos helyhatározó ragban (adess. komi *-len*, *-len* udmurt *-len*; allat. komi-udm. *-li*, abl. komi *-liš*, udm. *-liš*, *-leš*, approximativus komi-udmurt *-lan*, mari allat. *-lan*, abl. *-letš* (vö. SZINNYEI, Fgr. Sprw.² 73—75; NyH.⁷ 131; BEKE: Nyr. XXXIX, 275—76; CsNy. 190) Az ugor nyelvekben is előfordul az *-l*, mégpedig a manysiban, az elat. abl. *-nal* és az instrum.-com. *-l* ragjában. Pl. *kwolnəl* 'házból', *kwoləl* 'házzal' (MUNK. Vog. Nyj. 8—9), *-l* és *-l'* végű adverbiumokban. Pl. *-l* végű: *əll* 'távolról', *numl* 'föülről' (NyH.⁷ 132); *-l*-véggel, *tüle* 'erre', *tüle* 'arra', K. *χotal* 'merre', *nonχal* 'fölfel' (UA. 383.); MUNK. (i. m.) *motəl* 'másképpen'; BALANDIN : *χotal* 'hová',

alyal' 'le'. A manysi *-l* végződésével kapcsolatban felvetnők azt a gondolatot — mely természetesen még behatóbb vizsgálatra szorul —, hogy itt egy a szó végéről lekopott lativusi $*-\gamma(\chi) > \acute{e}$, manysi K.-ban $-\gamma(\chi) > -i, -\acute{e}, -\acute{e}$ (vö. SZABÓ D.: NyK. XXXIV, 418) okozta az *l* Jesúsülését. Hasonló jelenséget találunk a permi nyelvekben is.

A chantiban is megtaláljuk az *-l* suffixumot (PÁPAY: *-l-ta*). Pl. *nomelta* 'föülről', *kemelta* 'kívuíróí', (UA. 383); *to-1-tà* 'onnan' (*to-*); *tà-1-tà* 'innen' (*ta-*) (SZINNYEI, NyH.⁷ 132). A magyarból szintén kimutatható (l. fent).

Feltehetőleg ugyanezen képzővel, ill. képzőből lett raggal állunk szemben az ugor nyelvekben is, mint a fent tárgyalt *-l* képzős esetekben. Így tehát a legnagyobb valószínűséggel visszavezethetjük a képző eredetét egészen a fgr. alapnyelvig. De menjünk egy lépéssel tovább és vizsgáljuk meg a szamojéd nyelveket!

A nyenyecben találunk egy $*-la + *-ma$ loc. tartalmú képzőt. (LEHTISALO *jõttlaββv* 'Stelle, wo das Zugnetz gezogen wird') (< *jõr* 'das Zugnetz ziehen'); *χõñ huutαββv* 'Schlafplatz' (< *χõñ nõ* 'schlafen'); *ñãðdattlāββv* 'Strecke, die ohne mit der Ladung anzuhalten zurückgelegt wird' (< *ñãððã* 'gehen lassen') (HAJDÚ PÉTER szóbeli közlése). Általában fenti képzővel igéből képezzünk helyfogalmakat jelölő főneveket.

A *-la* képző előfordul kollektív használatban is (l. fent udm. és mari.). LEHT. (i. m. 151), jur. Nj. *talljssũ* (kollektív) 'Haar' (vö. S. Nj. *tar* 'Haar, Feder', O. *tar* 'Haar'). Az udmurttal és marival megegyező használatára vonatkozólag igen értékes adatokat találunk HAJDÚ PÉTERNÉL (SUS. Aik. LIV/1, 82 kk.), Szelk.S. *sel-kup* (PROKOF'EV: *sol qup*, CASTRÉN: *šõle-gum* 'Samojede'. HAJDÚ szerint összetett szó, amelynek második tagja *kum, kup, kop* 'Mensch, Mann' (megfelelői megvannak a rokon nyelvek egy részében, pl. m. *hím*, manysi *χum*, chanti *χo, χoi*), első része pedig a *šõ* 'Ton, Erde' jelentésű szó (megfelelőit l. i. h. lapalji jegyzetben), amely egy *-l*-képzővel van ellátva (HAJDÚ i. h.). A fenti szamojéd népnév tehát szó szerint 'földi ember'-t jelentene és egyszersmind 'hozzánk tartozó ember'-t, vagyis 'szamojéd'-ot. Ugyanígy magyarázza:

a *tũmal-γum* 'Samojede' (< *tũ* 'Erde'),

karal-gum (< *kara, karra* 'Kranich'),

limbel-gum (< *lẽmbã, lẽmba, limba, lymb* 'Adler' stb.) nemzetségneveket, illetőleg a bennük szereplő *l* elemet (i. h. 82—85.).

Mármost, hogy az uráli képző eredeti alakja $*-l$ volt-e vagy valamilyen $*-l + mgh - a(\hat{a})$ vagy $\epsilon(\epsilon)$ —, mely szövégen, hangsúlytalan helyzetben előbb $\hat{a}(\epsilon)$ -vé lett, majd lekopott (a szamojéd nyelvek magánhangzóiról l. LEHTISALO, i. m. 10 kk.), arról nem tesz említést sem HAJDÚ, sem pedig LEHTISALO. Jóllehet mindkettőjük közlésében előfordul egy *-la* kollektív, ill. $*-la + *-ma$ helynévképző. Tehát feltehető, hogy a képző eredeti uráli alakja (valószínűleg fgr. alakja is) $*-l + *mgh$. volt. Ezt azért tartottuk szükségesnek előrebocsátani, mert fenti *-l(a)* komi helynévképző *-a* elemére vonatkozólag igen eltérő volt a kutatók véleménye. WICHMANN: SUS. Aik. XXX₆, 14 és nyomában UOTILA szerint (Kons. 199.), a komi *berla, kužala* stb. féle határozószók *-a* lativus ragos alakok tehát a fgr. $*-k \sim *-\gamma$ lat. ragnak komi folytatói, illetve BEKE szerint „az elveszett eredeti lativusrag előtt levő tővégi magánhangzó” (Nyt. LV, 47—48), azaz a szövégi magánhangzó megmaradt az őt követő

lativusrag eltűnése után és átvette annak funkcióját. Ez a magyarázat tetszetős és sem hangtani, sem jelentéstani szempontból nem emelhetünk ellene kifogást, annál kevésbbé, mert ismerjük a *permi* és a *magyar* nyelvek ősi *tő-*, ill. szövegi vokalizmusa körüli számos nehézséget, és így nem csodálkozhatunk azon, ha a kutatók legnagyobb része vagy egyáltalában nem foglalkozik a végmagánhangzók kérdésével (pl. LEHTISALO vagy GYÖRKE), vagy pedig az olyan esetben, mikor a várható vagy kikövetkeztethető magánhangzó-lekopás helyett képzővégi magánhangzúval találkozik (pl. a *permi* nyelvekben), hajlandó abban egy lekopott suffixum maradványát, illetőleg egy formans funkcionális hordozóját látni. Tagadhatatlan, hogy találunk erre is példákat a *fg.* nyelvekben, de felvetjük a kérdést, hogy vajjon a *-l(a)* suffixum esetében is végmagánhangzó + suffixum összevonásának maradványát kell keresnünk a képző *a* elemében, vagy egyszerűen egy *fg.* *végmagánhangzó folytatóját*, ill. *maradványát*?

Ilyen őspერი korból megőrzött *komi -a*, *udm. -a*, ill. *-o tő-*, ill. képzővéghangzóra igen sok példát találunk a *permi* nyelvekben, holott e nyelvek a *tővégi*, ill. képzővégi vokálisok legnagyobb részét már az őspერი alapnyelvben elveszítették. LAKÓ (i. m. 24 kk.) állít össze ilyen példagyűjteményt a *permi* nyelvekben megmaradó *komi -a*, ~ *udm. -a* és *-o* véghangzókra. Ha ezt alaposan szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy nemcsak akkor marad meg a véghangzó, mikor ezt a fonetikai helyzet megköveteli (pl. ha lekopásával egy nehezen ejthető mássalhangzócsoporthoz — LAKÓ szerint (i. m. 62) *-ktš-*, *-ktš-*, *-kn-*, *-sn-* stb. — kerülne a szó végére, hanem abban az esetben is, amikor a fonetikai helyzetből éppen az *a* lekopása volna várható, pl. megelőző nyílt szótag után, rövid mássalhangzó, vagy pedig könnyen kiejthető mássalhangzócsoporthoz után (liquida + explosiva).

Őspერი korból megőrzött *-a* végmagánhangzó van számos csuvas jövevényszóban. Pl. V. S. L. *šabala* 'angenageltes dreieckiges Brettchen zum Abwälzen der Erde', *udm.* (WICHM.) G. M. J. U. *šabala* id.; (MUNK.) *šabala* 'ekerűd' < csuv. *šabala*. (WICHMANN, TLP. 103); (WICHM.) I. U. V. Peč. S. L. *tšarla*, P. *tšarva*, (GEN.) KP. *čorlá* (*čarlá*) 'Sichel', *udm.* (WICHM.) G. M. J. MU. U. *šurlo*, (MUNK.) *šurlo* id. < csuv. *šurla* id. (WICHM. TLP. 102). Nemcsak *tővéghangzóként* maradt meg az *-a* (*udm. -a* és *-o*), hanem *képzővéghangzóként* is, pl. a *komi-udm. -ka* kicsinyítő képzőben, pl. *komi nilka* 'leányka'; *udmurt nilka* id.; alapszavuk: *nil* (vö. LAKÓ i. m. 24). És ősi képzők, ill. ragok maradványaként, vagy funkcionális hordozójaként. Így a *fg.* **-p ~ *-β* deverbális névszóképző maradványaként (vö. BUDENZ, UA. 29. §, 180—192; hasonlóan WICHMANN: FUF. XIV, 112; JEMELJANOV, WGr. 126. §, 105; LAKÓ i. m. 30). Pl. *komi.* (WIED.) *sora* 'gemischt, verbunden, enthaltend' stb. (WIED.) *sorny* = *soralny* 'mischen, mengen, vermischen', (WIED.) *vošta* 'Öffnung, Loch' stb. (vö. LAKÓ, i. h.), vagy ugyanezen képző melléknév-, illetőleg *nom. possessoris* képző funkciójában. Pl. *komi* (WIED.) *pada* 'Vieh', *udm.* (WICHM.), G. *pudo* id. (vö. *komi* (WIED.) *pod* 'Fuss' etc. (LAKÓ: i. m. 30).*

Feltehetően a kérdést, hogy miért nem fenti képző nyomát keresték a kutatók a *komi -la* képzős alakok *-a* végződésében? Miért éppen a *fg.* **-k ~*

*Fenti szó voltaképpen annyit jelent 'lábás' és 'lábás jószág'-féle kifejezésből kiválva jutott mai jelentéséhez éppen úgy, mint a m. *asztalos* (< *asztalos ember*), *sértés* (< *sértés állat*), *villamos* (< *villamos kocsi*).

~*- γ lativus suffixum nyomait? Hiszen a példák legnagyobb része is inkább, az előbbi képzőre mutatna. Ha végignézzük a komi *-la* képzős névszók során, akkor rögtön feltűnik, hogy milyen nagy mértékben terjedt el a képző *m e l l é k n é v i* használata. Erre különben BEKE is rámutat, amikor az udm. *adźla*, K. G. *adźla*, *aźla* ~ 'előbb, régebben, előbbi' S. *vadla*, *wallo* 'ősi, hajdani, régi, előbbi'; komi *berla* 'megint' stb. adverbiumokról beszélve, megállapítja, hogy „határozó-jelentésük részben elhomályosodott, s a legtöbb idetartozó szó melléknévül is használatos“ (Nyr. LV, 47 jegyz.). Számos olyan példánk is van, ahol a *-la* suffixumnak egyáltalán nincs lativusi jelentése. Pl.: *vejalan* S. 'Stelle wo man leicht einsinkt' (*vejni* 'sinken, versinken, einsinken, niedersinken'; *villa* V. S. 'neue Stelle' (V. VU. S. L. *vił* 'neu'); I. *štšella*, U. *štšella** 'hohes Flussufer' (I) 'Felsenwand, hohes felsiges Ufer' (U.) (< or. шелье), S. *štšel*, I. *štšil*, V. *tšel* 'Ritze in der Wand' (< orosz); (példák WICHM. — UOT. szótárából). Az ilyen alakokat is könnyen magyarázhatnók a fgr. *-*p* ~ *- β deverb. névszóképzőből, ha jelzős szerkezetekből kivált főneveknek fognánk fel őket. Pl.: *vejalan* (< *vejala-dor* 'süppedékes part vagy hely'); *villa* (< *villa-dor* 'új part,' stb.); *štšella* (< *štšella-dor* v. *pal* 'sziklás, szakadékos part, oldal' stb.) féle szerkezetekből is kiválhatott, ahol a *-la* képzős főnévnek melléknévi funkciója volt, illetőleg lehetett.

Általában mire alapítják a kutatók a *-la* suffixum *-a* elemének lativusi eredetét? CASTRÉNNEK az izmai nyelvjárásból feljegyzett hehezetes alakjaira. (EGS. 20, 58, 64, 72, 73 l.). Nála ugyanis néhány szóban a magánhangzó után hehezet található. Pl. *kuzja*' 1. longitudo. 2. juxta, secundum (i. m. 106). Ezekből WICHMANN (SUS. Aik. XXX₆, 14 jegyz.) és UOTILA (Kons. 131) a példák egy részére vonatkozóan *jugda*' 'claritas', *sjokta*' 'gravitas', *kuzja*' 'longitudo' (vö. EGS. 15, 37, 106) ősi *-*k* ~ *- γ lativus suff.-ot következtetnek ki, noha abban ők is egyetértenek, hogy a CASTRÉNTŐL használt ú. n. „Schlussaspiration“ az esetek túlnyomó részében nem helyettesít semmiféle hangot, csupán a második szótag erősebb hangsúlyának jelölésére szolgál. Pl. *sjylä*' (EGS. 2) (Vö. WICHMANN, Vok. 88 kk.; UOTILA i. m. i. h.). Látjuk tehát, hogy a fgr. *-*k* ~ *- γ > komi *a* megfelelés meglehetősen bizonytalan alapokon nyugszik, amennyiben az ú. n. „aspiráció“-ra nem lehet egy meg-lévő és lekopott lativus végződés elméletet felépíteni (miként WICHMANN: SUS. Aik. XXX₆, 14 jegyz.; BEKE: Nyr. LV, 47—8 és utánuk LAKÓ: Fgr. Ért. 2: 32.) Azt is láthattuk, hogy a fgr. *-*p* ~ *- β -ból való eredeztetésnek sincsen hangtani vagy jelentéstani akadálya. Ha már ugyanazon nyelvi jelenségnek két magyarázata is lehetséges, nem gondolhatnánk-e egy harmadikra is, ami a képző funkcionális és hangtani, illetőleg alaktani vizsgálata közben, a rokon nyelvekben és az uráli alapnyelvben való előfordulásának kutatásakor önkénytelenül is felvetődik. S ez, hogy a *-la* suffixum *-a* elemében nem kell semmiféle lekopott ősi rag vagy képzőelemet keresnünk, hanem egyszerű vég-m a g á n h a n g z ó t, amely mint legalacsonyabb nyelvállású, leghosszabb időtartamú és leghangzósabb hang jelen esetben is kivételt képezett a vég-magánhangzók általános lekopásának törvénye alól. (Hasonlóan: GOMBOCZ: MNy. V, 395.; Hangtan. I. 100, 117—8.; LAKÓ: i. m. 57). U. így a lívben, a rätoromán és provenci nyelvekben és a franciában (vö. LAKÓ: .i. h.). Ezen elgondolást látszanának igazolni a szamojéd megfelelők is.

*A *la* *l*-ének palatalizációja másodlagos a megelőző *l* asszimiláló hatására.

II.

-l denom. és deverb. névszóképző

E képzővel számos szóképzéstanulmányban találkozunk. Már BUDENZ is említ egy *ol* (*öl, el*) „diminutiv értékű képző“-t pl. *rudol* 'bräunlich' (<*rud* 'braun'), *kužöl, kužól* 'etwas lang' (<*kuž*) stb. (UA. 297—298), amely mellett még *-gol* is szerepel (*rudgol* 'bräunlich'; *södgal* 'schwärzlich'). „... de föltetsző, hogy a votják e képzést nem ismeri... az egész képzés... a zürjén nyelv külön alkotásának látszik.“ (i. h.) WIEDEMANN is foglalkozik az *-l* képzővel és alakváltozataival (SGr. 28, 30, 47 §.), majd SZINNYEI NyH.⁷ 96 (érdekes, hogy a Fgr. Sprw.²-ban még nem tesz említést e képzőről); GOMBOCZ: NyK. XLV, 1.—20; WICHMANN: SUS. Aik. XXX₆, 19—20; ZSIRAI: MNy. XLI, 6—7.; LEHTISALO: SUS. Toim. LXXII, 145—48.; GYÖRKE: Wortbildungslehre des Uralischen 35—36 irodalommal stb.; MEDVECZKY azonban udmurt szóképzés tanulmányában (NyK. XLI, 413 kk.) bámulatosképpen nem tesz említést e képzőről.

A kutatók legnagyobb része, különlegesen széles körben elterjedt kicsinyítő funkciója miatt, a deminutiv képzőkhöz sorolja az *-l* képzőt és alább tárgyalandó alakváltozatait. BUBRICH is az eleven erejű kicsinyítő, kedveskedő és korlátozó melléknévképzők között említi az *-ob, -obam* képzőt (KGr. 96. §. 87). Mint azonban a következőkben látni fogjuk, a képző dem. funkciója nem mindig világos, sőt igen gyakran egyáltalában ki sem mutatható.

A képző használata

1. Előfordul elhomályosult származékokban Pl.: komi (GEN.) OP. *ñimal* 'nyúl', lpN. (FRIIS) *njoammel*, md. (PAAS.) E. *numolo*, M. *numâl*, m. *nyúl* (OS. *noma* id.) (vö. LEHTISALO, i. m. 145.).

2. *-(a)l, -(o)l, -(o)v, -ęv, õ* alakban denominális és deverbális névszóképzőként a következő funkciókban. (Az *l ~ v* nyelvjárásközi váltakozására l. WIEDEMANN, Wb. IX—XII, SGr. 27; ROGOV, SGr. V—VI. (PW.); WICHMANN: SUS. Aik. XXI., 21; LYTKIN, Mat. 7—9; ZSIRAI, Fgr. Rok. 210; FOKOS: Nyr. LIX, 80—3; UOTILA, Kons. 192—193).

a) deminutiv képző funkcióban, főleg melléknevekben, a tulajdonság kisebb fokának, csekélyebb mértékének a jelölőjeként.

Főnevekből képzett melléknevekben. Pl.: (WICHM.—UOT.) S. L. *piñol*, U. *piñęv*, P. *piñęv*, I. *piñõ* 'krummfaserig (Baum)' (*piñ* 'Zahn, Zinke, Zacke').

I. *tüsõ*, V. *tuvsov*, S. L. *tulsol* 'frühjährlich', P. *tuvjęv* (WICHMANN: SUS. Ai. XXI., 20); (WICHM.—UOT.) *tuvjęv vuruñ* P. 'im Frühjahr geschorene Wolle'. Az *-ol* végződésnek a P. nyelvjárásban *-ęv* felel meg. (vö. WICHMANN; SUS. Aik. XXI₃, 20; BUBRICH, KGr. 12 és 14 §.); (WICHM.—UOT.) P. *vagv* 'etwas nass' (V.VU.S. Peč, LLU. P va 'Wasser').

Melléknevekből képzett melléknevekben. Pl.: (WICHM.—UOT.) S. L. *gerdol*, P. *gerde-v* 'rötlich' (S.L.P.) (V.VU.S. *gerd* 'rot'); Peč. *pemdol*, P. *pemjęv*, I. *pemdõ* 'etwas dunkel od. finster' (V.S.L.I.U. *pemjd* P. *pemjt* 'dunkel, finster'; V.S.U.P. 'Finsternis, Dunkelheit'; *pemjd-ger-ul* 'Däm-

merungszeit'); S. *ulol*, P. *uľe-v* 'nicht ganz ausgebacken (Brot)' (V.S.L.I.U.P. *ul* 'feucht' (z. B. Wetter, V. 152: Kalb); V. 'nicht gehörig ausgebacken (Brot), ungekocht (Milch)' stb.); P. *šede-v* 'ziemlich schwarz' (V.VU.S. Peč. L.Le.U.P. *šed*, I. *šed* 'schwarz, schmutzig'); S. *kužol* P. *kužev* 'etwas lang, länglich' (*kuž*, *kùž* 'lang'). E képzőt ugyanilyen funkcióban megtaláljuk az udmurtban is (WIEDEMANN. SGr. 30. §. 56–57). Sőt HAJDÚ PÉTER szóbeli közlése szerint a szamojédben is. A szelkupban szerepel egy *-la + g* (*-k*, *-ga*, *-gi*) a dj. dem. denominale képző, ill. képzőbokor. Pl. Szelk. (CASTR.). *kapčelag* 'ein wenig später' (< *kapče* 'später'); *sāgalāg* 'schwärzlich' (< *sāga* 'schwarz' (Nb. szamojéd *-la!*).

b) Megtaláljuk ezt a képzőt főnevekben is, jöllehet itt a demin. funkció már jórészt elhomályosodott, (az udm.-ból azonban kimutatható).

(WIED.) *göp*, *göpöl*, (*göpöv*), *göpt* 'Vertiefung, Grube, Höhle, Krater, Pfütze' stb.) (WICHM.—UOT.) V.S.Peč.L.I.U.P. *gep* 'Wassergrube' (S. Peč. U.), Wasserpfütze (mit stehendem Wasser) (V), kleine* Grube (L.P.), Grube (I.). ~ udm. (MUNK.) *gopal* 'kleine Grube' (*gop* 'Tal, Vertiefung'); (WIED.) *jugol* (*jugov*) 'Glanz, Schimmer', I. *jugda* 'Helligkeit' ~ udm. (MUNK.) *jug* 'fény, világosság'.

c) A dem. funkció egyáltalában nem mutatható ki a következő példákban.

ismeretlen alapszóból képzett főnév. Pl.: (WICHM.—UOT.) S. *šeral*, L. *šerol*, V.U. *šerov*, P. *šerev*, I. *šerō* 'Nisse' (votj. *šerer*).**

névszóból névszó (főnév vagy melléknév). Pl.: (WICHM.—UOT.) S.L. *jumol*, V.U. *jumov*, I. *jumō* 'süß, schmackhaft'; U.I. 'Teig aus Roggenmalz' (V.S.L.I.U. *jum* 'süßer Teig aus Mehl (und Malz) zum Brauen von Bier und Dünnbier (V.S.L.U.); Süßigkeit, Süße' (I.).

igéből névszó (főnév vagy melléknév). Pl.: (WICHM.—UOT.) S.L. *jukol*, P. *jukev* 'Haarscheitel' (V.S.L.I. *jukni*, U. *juknis* 'teilen, einteilen, abteilen, verteilen'); S.Peč. *voškol*, V. *voškov* Schritt, *voškolen* (S.V.), *vošlen* S. 'im Schritt' (~ udm. (WIED.) *uťskyl*); *vošlalnj* 'schreiten'; S. *viňol*, VU. *viňov*, I. *viňō* 'ausdauernd, beharrlich (S.V.U.I.), zählebig (z. B. Katze) (S.), geduldig' (I); *viňottšijnj* (I.) 'geduldig werden'; *viňgir vidžni* (V.S.L.) 'unbeschäftigt und traurig dasitzen od. sein (V), nach Speise lüstern dasitzen (aus Not hungrig)' (S.L.); S. *katol*, V. *katov* 'Schimpfw. für einen, der unbeschäftigt schlendert (S), Abschüssigkeit, Abhang (V.); Übergewicht' (V.) (*katnj*, *kajnj*- 'aufsteigen, aufklettern, aufgehen, hinaufklettern').

Ilyen *-ol* képzős dem. jelentés nélküli névszókat találunk az udm.-ban is (WIEDEMANN SGr. 30. §. 57) *bugol* 'Fessel', *bujol* 'Farbe' *žilol* 'Frucht', bár WIEDEMANN kétségbe vonja idetartozandóságukat (lehetséges azért, mert dem. jelentésük nem mutatható ki).***

Hasonlóan a szamojédban, ahol szintén találkozunk a képző dem. mellékérték nélküli használatával, főképpen főnevekből képzett melléknevekben. Pl.:

* Szerző ritkítása.

**Vö. fi *saivar*, Ip.N. *čivros*, md. *šarko*, cser. *šaryěns* (WICHM.: FUF. XI, 206).

***Az *-ol* képzőnek a többi rokonyelvbeli szerepére nem térhetek ki, mert ez már túlnőne tanulmányom keretén, egyedül a szamojéd nyelvi megfelelésekre. Ezekre azért, hogy az *-l* (*-la*), *-ol* stb. ősi (uráli) eredetét bizonyítsam.

ngan. *ŋamtalā* 'gehört' (< *ŋamta* 'Horn'); *bialea* 'windig' (< *bia* 'Wind'); *jualā* 'sandig' (< *jua* 'Sand') (HAJDÚ PÉTER közlése.) Nb. ismét *-lā*, *-lea*! Analogikus eseteket, tehát az úgynevezett* deminutiv képzőnek melléknévképzőként való használatára találunk példát a rokon nyelvekben is. Pl. a m. -s képző: *kékes*, *zöldes*, *pirosas* (dem.), *földes*, *fürtös*, *népes* (adj. denom) vagy a m. -d képző: *apród*, *szád*, (N.) *kicsid*, *kettőd* (Szlavónia; dem.), *harmad-* (*harmadkézből*), *negyed-* (*negyedrés*) (adj. denom.). Vagy a finnben. Pl. *-ise*, *-se* (névszóképző) előfordul kicsinyítő képzőként: *poikase-* 'fiúcska' (*poika* 'fiú'); *lintuise-* 'madaracska' (*lintu* 'madár'); *vähäise-* 'kevéske' (*vähä* 'kevés') és melléknévképzőként: *kalaise-* 'halas' (*kala* 'hal'); *kivise-* 'köves' (*kivi* 'kő'); *sataise-* 'esős' (*satee-* 'eső').

A fenti -l képző előfordul még:

3. *-les* (WIED. SGr. 28 §. 54: *-lös*, *-los*) alakban (-l ősi denom. képző + *es* nomen képző).

Mégpedig:

a) denom. nom. képző funkcióban (dem. jelentés nélkül). Pl.: WIED. (SGr. 28. §.) *jurlös* 'Kopfkissen' (*jur* 'Kopf'); *kyrlös* 'Kirchenchor**' (*kyr* 'Anhöhe'); *vomlös*, (WICHM.—UOT.) *vomles* (S.) 'rücksichtslos (in Worten), unverschämt'; *vom* 'Mund, Öffnung (S.V.L.) Mündung' (I.U.).

b) deverb. nom. képzőként (dem. jelentés nélkül). Pl.: WIED. (SGr. 28 §. 54) *vurlös* 'Naht' = *vurös*, *vuras* (vö. *vurlyny* ~ *vurny*); *puklös* 'Sitz' (*pukny* 'sitzen').

c) deverb. nom. képzőként (dem. jelentéssel). WIED. (i. m. 28 §. 54) *töblös* 'Eingewickeltes, Päckchen' (*töbny*, (WICHM.—UOT.) *töbny* 'Waren in die Fuhre laden und festbinden'); V.U. *višles* 'kränklich'; (V.S. Peč.L.Le.I.P. *višni*, U. *višnis* 'krank sein').

4. *-il*, *-iv*, *-uv*, (*-ov*), *-i*, (*-ö*) alakban

a) denom. nom. képzőként. Ez a képző képezhet:

a) Főnévből főnevet (ill. melléknévet) dem. jelentés nélkül. Pl.:

(WICHM.—UOT.) S.Peč.L.Le. *asil*, V.P.I. *asiv*, P.K. *asiv*, U. *asuv*, I. *asi* 'Morgen, Osten'; S.L. *tasil*, V.P. *tasiv* (< **ta-asil*) 'heute Morgen'; *asuv-lun-tev* (U) 'Südostwind' (vö. *asja* (adj.) V.S.L.U. 'Morgen') (udm. *aski* 'Morgen'); S. L. *rišil*, U. *retov*, I. *retö* 'Westen' (V.S.L.I.U.P. *rit* 'Abend').

b) Igen gyakran találkozunk e képzővel elhomályosult származékokban. Pl.:

(WICHM.—UOT.) S. *ko d'zul*, L.Le. *ko d'zil*, V..U. *ko d'zuv*, P. *ke d'zi-v*, I. *ko d'žu* 'Stern'. Alapszava ismeretlen a komiban, a rokonyelvek azonban világosan mutatják e szó -l képzős származék voltát) m. *hügy*, chanti *χūs*, *k'ös*, manysi *könš*, *χös*, udm.-ban ugyancsak -l képzővel *kidžili*, *kizili*, *szam. kindžikei*, *kinšiki* (NyH⁷) (vö. S. *ko d'zalnij*, U. *ko d'zavnis* 'glänzen'. Az udm. megfelelés -li (? dem. képző) szerint a komiban is -l-et várnánk, mint a legtöbb esetben, amikor az udm.-ban -li képzővel végződő a szó. Az -l palatizációjának elmaradását a szó képzettség voltának elhomályosulásával is magyarázhatnók (a nyelvérzék az -ul-t a szóhoz tartozónak érezte és nem képzőnek). De gondolhatnánk arra is, hogy e szó

* Azért nevezem így, mert az ősi képzőknek eredetileg nem volt határozott funkciója (l. részletesebben az Összefoglalásban).

** KALIMA szerint a szó nem tartozik a *les* képzővel képzett szavak közé, hanem metathesis útján keletkezett az or. клиросъ < крилосъ 'Chor, Emporkirche' szóból: (SUS. Toim. XXIX, 73.).

hangalakjára hatott a komi. S. *ko džul*, Le. Le. *ko džil* 'Ameise' szó analógiája, amely szó jelentéstartalmánál fogva azon szavak kategóriájába tartozik, amelyekben az udm. *-li* deminutiv képző kivétel nélkül *-l* alakban fordul elő. Sőt lehetséges az is, hogy valamilyen ősi jelentésátvitellel a *ko džul* 'húgy' szót is a tárgyalásra kerülő kisebb madár- és rovarnevek közé sorolta a nyelv-érzék. Kb. olyan szemlélet alapján, amelynél fogva egyes vidékeken a *szentjánosbogarat csillagbogárnak* nevezik.

A *ko džul* szó tárgyalásakor utaltunk a képző egészen speciális funkciójára, t. i. hogy

c) kisebb állat-, madár- és rovarnevek képzésére használja a komi nyelv. Ezeknek képzett volta igen gyakran csak a rokon nyelvek segítségével mutatható ki. Nagyrészt elhomályosult dem. származékoknak tekinthetők, feltéve, hogy az *-l* képzőnek elsőleges funkciója a kicsinyítés, becézés volt (vö. ZSIRAI: MNy. XLI, 6). Szerinte a képzőnek hajdan a finnugor alapnyelvben sokkal általánosabb kicsinyítő szerepe volt. Ezen szerepét megőrizte a rokon nyelvek legnagyobb részében. Ezzel szemben a permi nyelvekben és a mariban a képző bizonyos jelentésszűkülést szenvedett, amelyet „az alapszó hatásával kell magyaráznunk“ (i. m. i. h.). A képzőnek erre a speciális használatára (kisebb madár-, állat- és rovarnév képző) GOMBOCZ (NyK. XLV, 19) és WICHMANN (SUS. Aik. XXX₆, 20) is rámutatnak. Ezen különleges használatából következik talán az is, hogy az ide tartozó példákban következetesen a képző palatizálatlan alakja szerepel, szemben az eleven kicsinyítő képzőként használt *-l* képzővel. Pl.:

(WICHM.—UOT.) U. *bobuw*, V.S. *bobul*, V.L. *bobil*, P. *babju* 'Schmetterling, (L. auch) Schmetterlingspuppe', U. *oi-bobuw* 'schwarzer Schmetterling' (*bobe* 'Schmetterling').

Az udm.-ban *li*-t találunk *bubili* (vö. komi *ko džul* ~ udm. *kizili* 'húgy'). Hogy az *-l* palatizálatlan volta már WICHMANNnak is feltűnt, azt UOTILÁnak e szóhoz fűzött megjegyzéséből is látjuk. Rámutat arra, hogy WICHMANN gyűjtésében e szó *-l*-je alá van húzva.

(WICHM.—UOT.) Peč. *džo džul*, Le. *džo džil*, P. *džo dživ*, V. *džo džuv*, I. *džo džü*, S.L. *tšo džul* 'Eidechse' ~ udm. *ken'džali*; S. *ko džul*, Le. *ko džil*, P. *ke dživ* 'Ameise'; V.VU.U. *ko džuv-kot* '(kleiner) Ameisehaufen' ~ udm. *kuzili* (vö. vog. KLV. *kuhns-khąššei*, ALV. *kuhns-khąšši*, ÉO (Ahlq.) *xašna* 'Ameise', m. *hangya* (R.N.) *hangyal*, *hangyaly* stb. (ÁKE. 326); S.Peč. *ni džul*, L.Le. *ni džil*, V.U. *ni džuv*, P. *ni dživ*, I. *ni džü* 'Regenwurm' (~ udm. *nižili*). Hogy az udm. *-li*-nek szabályosan és következetesen mindig *-l* felel meg a fenti példákban és nem *-l*, mint a következő részben tárgyalandó származékszavakban, azt talán úgy magyarázhatjuk, hogy az eredeti ópermi **-li* képzőből az udm.-ban, amely az *i* tövéghangzót tovább megőrizte, mint a komi (vö. LAKÓ: Fgr. Ért. 2:5) az *i* palatalizáló hatására *-li* lett, ellenben a komiban meghatározott fonetikai helyzetben (pl. akkor, amikor a képző magánhangzó után állt) az *i* lekopása hamarabb bekövetkezett, mielőtt palatizáló hatását kifejtette volna. Hasonló a helyzet a komi *-ni* deminutiv képzőnél is, amely szintén két alakban található a komiban, *-n* és *ni* alakban. Pl. az *-n*-re: komi L. *niłan* 'Mägdelein' (vö. *nił* 'Mädchen'); *voman* 'Schlund, Gaumen' (vö. *vom* 'Mund'); udm. U. *kelan*, (MUNK.) *kolan* (Sar. Uf.) 'Hoden' (vö. komi L.N. *kel* 'Hode' (vö. LAKÓ i. m. 37.); *-ni* alakban: (WIED.) *kokni*, (GEN.) KP. *kókni* 'leicht'; (WIED.) *posni* (GEN.) KP. *póshni* 'klein, fein' (WIED.); *vekni*, (GEN.) KP. *vékni* 'eng, schmal' ~ m. *vékony* (LAKÓ:

i. m. 34—35). (A komi *-n* dem. képzőről l. még SZINNYEI, Fgr. Sprw.² 86 NyH.⁷ 156; LAKÓ: i. m. 34, 35, 37; WIEDEMANN, SGr. 21. §; WICHMANN: FUF. II, 178, SUS. Toim. XXI, 115).

Az ősi **-l* képző eredetileg két alakban élhetett egymás mellett *-l* és *-l̥* alakban, majd a nyelvhasználat, amely tudatosan törekszik a differenciálásra, az *-l* képzőt lefoglalta kisebb állat-, madár- és rovarnevek képzésére, az *-l̥* pedig a kicsinyítő, becéző értékű főnevek és mellénevek képzőjének a szerepéhez jutott.*

Az *-l̥* képzőt megtaláljuk az udm.-ban és a mariban is a már említett különleges funkcióban.

udm. (WICHM.) MU. *kendźali*, MU.U.G. *keńdźali* (MUNK.) *keńźali*, dialektikusan *-li* alakban is pl. (WICHM.) M. *keńdźali* 'Eidechse' (~ komi *tšod žul, džo džul* stb. id., fi. *sisilisko*, lpN *dacalages*, cser. *šəŋšə-lə*, manysi *soslä*, chanti *sšs* (UOT, Kons. 367—368); udm. *kuźili* ~ komi *kožü, kožul*, m. *hangya*, fi. *kuusiainen* (GOMBOCZ: NyK, XLV, 19).

a mariban KB. *βət̥-lə* 'Schnepfe' J.JU.M. *β̄nt̥-lə*, B. *β̄utele* id.: U. *β̄išk̄l̄* 'eine Art kleiner Fisch (silberglänzend, die grössten sind ca. 8 cm. lang); KB. *kəp̄š̄-l̄* 'Holzhäher' ~ f *kuukso* 'ein Vogel (von der Grösse des Hähers)', komi (WIED.) P. *kukša* 'Eichenhäher (Garrulus)(?)' (WICHMANN: SUS. Aik. XXX₆, 20).

A szamojéd alakokban — amelyeket HAJDÚ PÉTER közléséből ismernek — a képző palatizálatlan *-l* alakban jelentkezik. Pl.: *ngangaszan -lea, -le* < **le* subst. denom. képző. Pl.; *sonaleá* 'Möwe' (CASTR.); enyec (PALL.) *-lle*: *djoeda-lle* 'esox lucius' (vö. (CASTR.) Ch. *judaro*, B. *judado* 'Hecht').

Néhány szót még a képző magánhangzó-elemeiről. Elgondolásunk szerint itt régi tőhangzókkal van dolgunk, melyek dialektikusan váltakoznak. E magánhangzó váltakozásról beszél WICHMANN is (SUS Aik. XXI₃, 20). „In substantiven auf *-ul* entspricht dem *u* (der endung) in L. und P. ein *i*.“ Mint későbbi munkáiból kitűnik, ősrégi magánhangzó fokváltakozás maradványának tartja a permi nyelvek és nyelvjárások magánhangzórendszerében megnyilvánuló tarkaságot. (Tietosanakirja 9, 1917.: Syrjäänin kiel.) Felfogása azonban azért nem helyes, mert egyrészt nem tesz különbséget a paradigmatisus váltakozások, pl. komi *o ~ u* és az interdialektális (pl. komi L. *u(o)*, P. *i*) vagy a nyelvek közötti (komi *o ~ udm. u*) váltakozások között (l. STEINITZ, Geschichte des finnisch-ungarischen Vokalismus, 128), másrészt nem veszi figyelembe azt, hogy a komi és udm. magánhangzók sok esetben közös őspermi magánhangzóra mennek vissza. A komi általában konzervatívabban viselkedik és hívebben őrzi az eredeti állapotot, az udm. változatosabb megfelelést mutat. (Erre már BUBRICH is rámutat. K. voproszu o permszkom vokalizme. B.ulletyén LOIKFUN 4, Leningrad 1929, 18—19). STEINITZ, aki behatóan foglalkozik a permi vokalizmus kérdésével az egyes permi nyelvekben előforduló paradigmatisus váltakozásból próbálja rekonstruálni az őspermi magánhangzóváltakozás feltehető eseteit, különböző váltakozási sorokat állít fel (i. m. 129 kk.). De ő maga is rámutat arra, hogy a permi vokalizmus története szokatlanul bonyolult és tanulmánya csak vázlatos kísérletnek

*Analogikus jelentéshasadást találunk a magyarban. Pl. a superessivusi: *-on, en, -ön* (házon, kézen, földön) és a modális: *-an, -en* (szépen, gyorsan), vagy az *-os, -as* lábos és lábás (jóság, pl.); *-s* és *-cs* (köves és kövecs, kenős és kenőcs) stb. suffixumokban.

tekinthető. „Mehrere wichtige Fragen bleiben vorläufig ungelöst“ mondja ő is (i. m. 125). Így tehát egyelőre nekünk is nyitva kell hagyni ezt a kérdést, már annál is inkább, mert ahhoz, hogy a STEINITZ által felállított őspermi magánhangzóváltakozási sorok helyességét, valamint a fgr. alapnyelvbe visszavezethető magánhangzóváltakozási elméletet (— mely pláne kapcsolatos lenne a mássalhangzó fokváltakozással — l. SETÄLÄ utalását Tietosanakirja 10: 1919, 1953) — elfogadhassuk, szükségünk volna az összes rokon nyelvek magánhangzórendszerének minden legapróbb részletre kiterjedő vizsgálatára. Csak ezek alapján tudnók a fgr. (ill. uráli) alapnyelv magánhangzórendszerét és az esetleges magánhangzóváltakozásokat hitelt érdemlően rekonstruálni. Míg ez meg nem történik, addig csak feltevésekre vagyunk utalva. (LEHTISALO, Ural. Vok. 47; SZINNYEI, Fgr. Sprw². 47; TOIVONEN: FUF, XXIX, 160 kk.; STEINITZ, i. m.; BUBRICH, K voproszu i. h. és KGr. 12, 13, 14 §.). Utóbbi főként a synchronikus nyelvvizsgálat szempontjából ad érdekes szempontokat, de a jelenségek eredetét, ami a nyelvtörténészt érdekelné, nem magyarázza.

A komi -l képző előtti magánhangzómegfelelések sokféleségeinek okait vizsgálva esetleg mi is adhatunk néhány szempontot a kérdéskomplexum későbbi döntő és végérvényes magyarázatához.

Talán nem követünk el hibát, ha a magyar tövéghangzóknál tapasztaltak alapján a komi tő-, ill. szövéghangzókra vonatkozólag is a következőket állapítjuk meg.

1. A komi magánhangzó-sokféleség lehet interdiaktális változás eredménye. Valószínűleg a permják nyelvjárás őrizte meg az ősi nyelvállapotot, ez a nyelvjárás a legkonzervatívabb.

2. Az egyes nyelvjárásokon belül a magánhangzó-eltérések lehetnek etimológikus eredetűek. Azaz a képző előtti magánhangzó eredetileg a szó tövéhez tartozott, később a nyelvérzék a képzőhöz tartozónak érezte és elvont egy *-ul*, *-ol*, *-il*, *-al* képzőt, de

3. lehetett a képző függvénye is, amennyiben, mint a magyar hangtörténetből vett példákban látni fogjuk, igen sok esetben a rag vagy képző szabta meg az előtte álló magánhangzó színezetét. Itt azután nagy szerephez jutott az analógia is, amennyiben ugyanazon suffixumhoz tartozó különböző magánhangzót igyekezett egyformává csiszolni. Pl. a magyar többesszám I. s emélyű birt. szem. rag előtt ma magas nyelvállású zárt magánhangzó van: *házunk*, *kertünk*, *urunk*. Eredetileg azonban, mint általában minden képző és rag előtt, alacsony vagy középső nyelvállású tövéghangzó állhatott előtte. Az eredeti *uronk*, *házonk*-ból a *hadunk*, *tollunk* analógiájára lett *urunk*, *házunk*.

Tehát egyes nyelveken belül nyelvjárási különfejlés, a nyelvjárásokon belül etimológikus eredet, képzőtől vagy ragtól való függőség, és az analógia kiegyenlítésre törekvő ereje lehetnek azok a tényezők, amelyek a szóvégi magánhangzó sokféleségét, az ú. n. tő- vagy szövégváltakozásokat megmagyarázhatják. Világítsuk meg ezt egy a magyar hangtörténetből vett példával.

Az *-s* (denom. nom.) képző járulhatott alacsony nyelvállású tövéghangzós tövekhez, mint pl. *ház-a-s*, *kez-e-s* és középső nyelvállású tövéghangzóval végződő tövekhez: *sár-os*, *vér-es*, *kör-ös*. A nyelvérzék a tövéghangzót a képzőhöz tartozónak érezte és elvont egyfelől egy *-as*, *-es*, másfelől egy *-os*, *-es*, *-ös* képzőt, hozzátevé a képzőt olyan szavakhoz is, ahol az *a*, *e*, ill. *o*, *ö*, *ő*

nem etimologikus: *kádas, tálas, keccses, bájos, bőrös* stb. Így már volt a magyar képzőrendszerben egy *-as, -es* és egy *-os, -es, -ös* képzőpár, mindkettő nom. possessoris képző funkcióban. Az alaki különbséget azonban a nyelvérzék igyekezett felhasználni értelmi, jelentésbeli különbségek kifejezésére is. Az *-as, -es* képzőt lefoglalta nom. possessoris képzőnek: *házas, kertés, kutas, város* (> *város*), az *-os, -es, -ös*-t melléknévképzőnek (a nom. poss. érték azonban még nem homályosodott el teljesen): *sáros, véres, közös, mézes* stb. Később tovább differenciálódott és megszületett az *-u* tővéghangzó adaptációjával és analogikus elterjedésével az *-us* kicsinyítő, becező képző: *cicus, kutyus, Babus, Katus*. Vagy a már tárgyalt superessivusi *-on, -en, -ön* és a modális *-an, -en*. *(Sok értékes szempontot kaptam a képzők előtti szóvéghangzókra vonatkozóan BÁRCZI 1950–51. egyetemi előadásaiból. Magyar Hangtörténet és Szóalaktan.)

Hogy a komi *-l* képző előtti magánhangzók etimológikusak-e vagy a képző függvényei, azt a kutatások jelenlegi állása mellett nehéz volna eldönteni, de ismervé a permi tő-, ill. szóvéghangzók korai lekopásának elméletét, azt hiszem inkább az utóbbi eredetet tarthatjuk valószínűbbnek.

A képző különféle funkcióban való használata azután alaki megoszálással járt, amennyiben az *-ol, -ov, -ev, -ō* alakváltozatokat főképpen melléknévként használja a komi nyelv többnyire kicsinyítő mellékértékkel, az *-ul, -uv, -iv, -il, -i, -ō* képzőmorfémákat pedig főnévképzőként, főleg kisebb állat-, madár- és bogárnevek speciális képzőjeként, amely használata analogikusan átterjedt olyan esetekre is, ahol a képzőnek nem fenti alakját várnók (l. *kođzul ~ udm. kiži*).

III.

-l, (-il) deverb. és denom. névszóképző

A képző használata:

1. Előfordul elhomályosult származékszavakban. Pl. komi Ud. I.V.S.L. *kol*, P. *goli, guli* 'Zapfen, Tannenzapfen' ~ udm. J. *kuli*, G. *kuli* U. *kili* 'Tannenzapfen', lpS *kæbo* 'conus', fi. *käpy* vagy *käpi* 'Zapfen, Hülse, Hopfenhaupt' stb.; m. *hüvely* (WICHMANN: FUF. XI, 209). (A m. *-ly*, komi *-l*, udm. *-li* képző voltára utal WICHMANN is).

(WICHM.—Uot.) V.S.L.I.U. *papał*, P. *papa-l* 'weibliches Glied' ~ udm. *papa* 'Vogel, männliches Glied'.

Lehetséges, hogy itt elhomályosult deminutiv értéke van a képzőnek, amely gyermeknyelvi használatból vagy becező értelemből került az alapszóhoz kizárólag a komiban, mert udm.-ban e szó megfelelőjén nem találjuk az *-l* képzőt. (Vagy a differenciálás kifejezésére használta a komi nyelvszemlélet *papa ~ papał* 'männliches és weibliches Glied' között?).

2. *-il, -il* alakban denom. és deverb. névszóképzőként (fő- és melléknévek képzésére), bizonyos pejorativ mellékérték kifejezésére. Pl.: (WICHM.—Uot.) *bugla: gala-bugla* L. 'Schimpfname einer Kuh, die von der Herde getrennt ihre eigenen Wege geht' (I. U. *bugil* 'Buckel'; U.

* Az *-n* képző jelentéshasadása elég későn megy végbe, de még ma sem fejeződött be teljesen, mert a hagyomány sokszor erősebb mint az analógia. Még ma is *nagyon-t* mondunk modális értelemben *nagyan* helyett.

Kugel'; I. U. *kj tšil* 'krumm, schief' (U: z. B. 'Stock') (V. *kj tš* 'Ohrring', S. Mondhof, Sonnenring'); S. *ježgil*: *kabatskeji ježgil* ('Schimpfw.: der oft in der Schenke sitzt'). (L. *jež* 'roh, ungekocht (z. B. Kartoffel), nicht ausgebacken').

3. *-l*, *-il*, *-il* alakban fő- és melléknevek képzésére, deminutiv jelentésben. Pl.:

(WICHM.—UOT.) V. *žul munnj* (S.L.) U. *žul munnj*s, L.P. *žol munnj* 'in kleine Stücke zerbrechen' (intr.) P. auch 'zerfallen'; U. *ji-žul* 'Eiszapfen (am Traufdach)' (az alapszó valószínűleg hangfestő eredetű); V.S.L.U. *gegil*. 'kleiner Kreis' (V.S.L.), 'Rad' (S.L.), viszont 'grosser Nabel' jelentésben fordul elő az udorai nyelvjárásban. Alapszó V.S.Peč. L.U.P. *geg* 'Nabel'. Ugyanazon szónak tehát nyelvjárásonként változó jelentést kölcsönöz az *-il* képző (deminutiv-augmentatív vö. ZSIRAI: i. m. 3 kk.)* (WICHM.—UOT.) S.L.I. *jengil* 'Knöthen im Garn, Woll-od. Baumwollkügelchen (S); kleine Pustel auf dem Kopf des Kindes' (S) stb. (*jen* (I.) 'Stachel, Dorn an der Pflanze'). Ide sorolhatunk még néhány deminutiv jelentésű szót, amelynek alapszava csak a rokonyelvekből mutatható ki. Pl.: (WICHM.—UOT.) V.L.S.Peč.L. *ponel*, Le. *ponol*, P. *ponul* I. *pomol*, u. *pomel* 'junge Fichte' (S.L.Le.), junger, kleiner Nadelbaum (überh.)' (Peč. I.U. stb.); (WIED.) *pomel*: *tuša-pomel* 'Wachholder; Juniperus,' P. *ponul* id. stb. (további megfelelőket és a szó helyes etimológiáját l. SEBESTYÉN: NyK. LI, 412—413) ~ mari *piñ* 'magnak hagyott fenyő', m. *fenyő*. A komi alakokban előforduló *-l* képzőről hasonlóan SEBESTYÉN IRÉN (NyK, XLIX, 47, 43. szám).

(WICHM.—UOT.) I. *ňukil* 'Biegung, Krümmung, Fingergelenk' ~ udm. *ňuk* 'Schlucht, Kluft'; (WIED.) *tšakyl* 'Knaul, Flocke' ~ *tšak*.

4. A képzőnek van egy egészen speciális funkciója a komiban. Ugyanis hangfestő vagy hangutánzó szavakból képez fő- és mellékneveket. Az alapszó legtöbbször ki sem mutatható a komiból. A származékszónak főleg tekeredés, csavarodás, gömbölyödés féle jelentése van. Pl.:

(WICHM.—UOT.) L.U. *tšikil*: *gar-tšikil* 'Stelle im Zwirn od. in der Schnur, die sich beim Flechten ringelt' (P. *tšik*: *te-v-tšik* 'Wirbelwind'); I *tšikil* 'Locke, geringelte Stelle (im Zwirn)'; P. *tšakil* 'Garn-, Zwirnknauel, Knäuel von Birkenrindenstreifen'; V.S.L. *tšukil*, P. *tšukil* 'Krümmung (V), Biegung, Krümmung (des Weges, Baumes)'; S.L.P. *tšukil mukil*, *kj tše munan* (W. 166) 'du Krümmer (und) Schiefer wo gehst du hin?' ~ udm. *tšukges* 'gebogen'; *tupil* V.S.L. Knäuel, I.U. Garn-, Zwirnknauel'; *tupes* 'rundes Brot, Semmel'; S. *tuplatni* 'wälzen, rollen'.

Ha az ilyen hangutánzó és hangfestő alapszóból képzett melléknév személy- vagy állatnevek jelzőjeként szerepel, akkor igen gyakran a jelzett szó valamilyen kiemelkedő tulajdonságának, vagy pedig testi hibájának, fogyatékoságának jelölésére szolgál, tehát bizonyos augmentatív, vagy pejoratív mellékértékhez jut az *-l* (*-il*) stb. képző.

(WICHM.—UOT.) U. *tsuški-l-zi* 'Wespe' (zi- L.P. Bremse, P. Wespe) (V.S.L.I.P. *tsuškinj*, U. *tsuškinj*s 'stechen (Insekt, Schlange)'. Ide sorolhatók

*A dem. képzőknek ilyen használata elég gyakori jelenség. Pl. a m. *-k* kicsinyítő képző, amely személynevekhez járulva kedveskedő, néha azonban fitymáló, sőt sértő árnyalatot kölcsönöz a névnek: *Erzsók*, *Istók*, *Mihók*; testrész nevekhez járulva pedig nagyító, fokozó jelentése van: *szájók*, *szemők*, *orrók*. Ugyanígy az észben az *-akkas* képző *koj* 'lábszár', *kojavakkas* 'idétlenül nagy lábszár' (ZSIRAI, MNy. XLI, 4).

a következő melléknevek (alapszavuk ismeretlen, de valószínűleg hangutánzó szó lehetett).

(WICHM.—UOT.) P. *patkil* 'unbeholfen, plump, krummbeinig (kleines Kind)'; *šuškil*: *šuškil kilja* S.L. 'undeutlich sprechend' (vö. L. *šuški-ltni* 'lispeln, fehlerhaft sprechen (ohne alle Laute aussprechen zu können)'. A komi S. *vargilšni* 'hinkend gehen, schief (auf die Seite des Fusses) treten', S. *vargiltni* feltehető *vargil* alapszavában, valamint a *vaštika-lni* 'essen' (Zahnloser) *vašt-* alapszavában is megtaláljuk a képzőt fenti pejorativ jelentésárnyalat kifejezőjeként (*vaštika-lni*-val kapcsolatban l. L. *šuška-vaškakilni* 'flüstern').

5. Végül pedig igen gyakran találkozunk a képzővel orosz -ыль végű jövevényszavakban. Pl.:

(WICHM.—UOT.) V. *gerbilš-* 'sich bücken'; *gerbil* (< orosz *горбыль*) V. *gerb* 'Buckel (< or.); *gorb*, *görb* 'Höcker (< or. *горб*)' (KALIMA: SUS. Toim. XXIX, 51); V. *nebil* 'unmögliche Geschichte', Peč. *nebilnegi kil*. id < or. *небыльный*); V.S.L. *keštil*, P. *kostil* 'Krücke' (V.S.P.), 'Kreuzholz zum Zeigen der Entfernung' (I.). UOTILA orosz jövevényszónak tekinti, KALIMÁNÁL (SUS. Toim. XXIX, 51) azonban nem fordul elő. (WICHM.—UOT.) V.S.L. *tšepel*, I.U. *tšepil*, P. *tšepel* 'eine Fingerspitze voll, Prieße' (V.S.L.P.) KALIMA (RLS. 151) *tšepöla* 'Altgläubiger' ~? or. *целотникъ*,, so nennen die rasskolniki die rechtläubigen, weil sich diese mit den drei fingern, mit denen man eine prise, russ. *ценомь* nimmt, bekreuzigen.“ KALIMA szerint fenti komi szó nem orosz jövevény szó, hanem inkább a komi *tšepalny* 'kneifen, rupfen, klauben, abkneifen' stb. szóval van kapcsolatban, de kialakulásában hathatott rá az orosz *ценомь* szó analógiája. Valószínűbbnek tartom azonban, hogy mind a komi, mind pedig az orosz szó hangutánzó eredetű és egymástól függetlenül, de azonos fonetikai körülmények között keletkezettek, a jelentéskülönbség nyelvi különfejlődés eredménye. (A szó megvan a magyarban is: *csíp*, *csípent* stb. alakban).

A képző hangalakja és eredete

BUDENZ (UA.) nem tesz említést az -l képzőről. WIEDEMANN (SGr. 47. §) az -yl, -yl képzőről mint az -ol, -öl képzővel rokon képzőről beszél, amelylyel váltakozva is előfordul. Pl. *bugyl*, *bugöl* (Erhabenheit), *kytšyl*, *kytšöl* (Kreis). Tehát, amint látjuk WIEDEMANN az -l képzőnek az -l-lel való rokonságáról, mint valamilyen magától értetődő dologról beszél és feltevését példákkal is támogatja. MEDVECZKY (i. m. 310, 413) valószínűleg BUDENZ nyomdokain haladva nem tesz említést az udm. -li, -l képzőről, jöllehet egy önálló -l képző meglétét az udm.-ban nem lehet elvitatni (l. WICHMANN: SUS. Aik. XXX₆, 20; MUNKÁCSI, Votj. Szót. 610, 617; GOMBOCZ: NyK, XLV, 18; ZSIRAI: NyK. XLI, 6 stb.). SZINNYEI (NyH⁷. 96) egy fgr. *-l > -l és -ly képzőről beszél, GYÖRKE (Wortbildungslehre 35. kk.) csupán -l képzőt említ (-l-et nem), BUBRICH, KGr. 66. §-ban mint igen eleven képzőről beszél a komi -ыль (-yl) suffixumról. Különösen az -öü (-ei) dem. képzővel kapcsolatban gyakori. Amint láthatjuk tehát, kutatóink vagy egyáltalán nem tesznek említést egy -l képzőről (MEDVECZKY, GYÖRKE stb.), vagy pedig összekapcsolják az -l és -l képzőt (WIEDEMANN, ZSIRAI, MUNKÁCSI, GOMBOCZ, amelyet fgr. *-l-ből eredeztetnek (SZINNYEI, GOMBOCZ), önállóuráli *-l-képzőről LEHTISALO tesz említést (i. m. 178 kk.) mint s u b s t a n t i v é s a d j. d e n o m i n a l e képzőről. Feltevését valószínűleg a fgr. l hangok hármas, illetőleg

kettős megfelelésre alapítja (PAASONEN : KSz. XIII, 260 kk., $*l_1$, $*l_2$, $*l$; TOIVONEN : FUF. XX, 47–82 $*l$, $*l$, $*l$ és WICHMANN : FUF. XV, 55 $*l$ és $*l$). Anélkül, hogy a fgr. l hangok tárgyalására részletesebben kitérnék, néhány egyéni megfigyelésen alapuló észrevételt szeretnék megkockáztatni. 1. a fgr. nyelvekben található palat. l -et, 2. az ősi uráli $*l$ képzőt és annak komi $-l$ megfelelését, illetőleg folytatását illetőleg és 3. a komi palatalizációra vonatkozó megfigyeléseimet.

1. A fgr. $-l$ hang

Ami az $-l$ hangoknak hármas, illetőleg kettős megfelelését illeti, egyes rokonnyelvekben — és kutatóink feltevése szerint a fgr. alapnyelvben is (vö. WICHMANN, PAASONEN, TOIVONEN idézett munkáit, valamint STEINITZ Geschichte des finnisch-ugrischen Konsonantismus 32) — szembetűnő a keleti finn nyelvek : lp, finn, md, mari konzervativizmusa. Ezekben ugyanis a feltett három l ($*l$, $*l$ és $*l$)-nek egyaránt l a megfelelője (TOIVONEN : i. m. 47, 82 táblázat, STEINITZ i. m. 35). Hogy ezek a nyelvek őrizték volna meg az eredeti állapotot és a többi rokon nyelvben (manysi, chanti, m. permi) található két vagy több (chanti) megfelelés fonetikai feltételektől függő különnyelvi fejlemény-e, vagy pedig fordítva a keleti finn nyelvekben következett volna be az ősi uráli $*l$ depalatalisációja nem tekinthető még véglegesen eldöntött kérdésnek. Kevés a megbízható etimológia és hiányzanak egyes nyelvek mássalhangzórendszerére vonatkozó monográfiák. (Pl. mari, lp, md.) Ugyan-ezt a kettőséget, illetőleg hármasságot (chanti) találjuk az s és n hangoknál is. Alapnyelvi hármasság, vagy kettőség-e (l. STEINITZ i. m. 32), vagy különnyelvi fejlemény az ugor és permi nyelvekben, különösképpen a chantiban, amely különösen tarka megfeleléseket mutat fenti mássalhangzók esetében, nem látjuk még világosan. PAASONEN magyarázata (FUF. II, 85) ,mely szerint a chanti l palatalis magánhangzókkal \check{a} , \check{u} , \check{e} , \check{o} stb.-vel kapcsolatban úgy hangzik a kondai nyelvjárásban mint egy jésített l , velaris magánhangzókkal \grave{a} , \grave{a} , \grave{o} stb.-vel kapcsolatban, mint a finn *lumi* l -je, palatalizált hátulsó magánhangzókkal \check{q} , \check{q} , \check{q} kapcsolatban pedig valamivel lágyabban, arra mutat, hogy magának a kondai l -nek is különféle *v a r i á n s a i* vannak. Nem tehetnők-e fel, hogy a chanti $l(l)$, $l(L)$, $l(\check{a})$ és l megfelelések ugyancsak egy ősi $*l$ fonémának különböző *v a r i á n s a i*, amelyek azután egyes nyelvjárásokban önálló fonémává lettek? Erre mutatnának : az egyes chanti nyelvjárásokban található ingadozások l és l között (STEINITZ: i. m. 35 TOIVONEN : i. m. 78-ra hivatkozva), amelyeket a fokváltakozás hívei, különböző l sorok átcsapásával magyaráznak, (pl. TOIVONEN: i. m. i. h.), az l és kaku-minális l egybeesése az obdorszki nyelvjárásban (STEINITZ: i. m. 35) stb. Mindenesetre a kérdés még alapos vizsgálatot igényel. Lássuk most már a LEHTISALÓTÓL tárgyalt (i. m. 178 kk.)

2. uráli $*l$ képző-t

LEHTISALO feltevése szerint az uráli alapnyelvben volt egy subst. és adj. denominale $*l$ képző. Ennek nyomait véli ő megtalálni a szelkupban, a fgr. nyelvek közül pedig a manysiban és a permi nyelvekben. Az első dolog, ami rögtön feltűnik a többi, általa tárgyalt képzővel való összehasonlítás

alapján: 1. a képző funkciószegénysége (csupán adj. és subst. denominale képzőként használják), 2. hogy igen kevés rokonnyelvben fordul elő (szelkup, manysi, permi nyelvek), holott az ősi képzőkre éppen az jellemző, hogy igen sok, leggyakrabban az összes rokon nyelvekben előfordulnak, 3. az az aránylag gyérszámú példa, amelyet a képzőre felhoz és amelyeket, ha közelebb megvizsgálunk, látjuk, hogy nem is egészen meggyőzőek. Pl. Szelk. Tas. *kwäl-pu*, B. *käl-pu*, Kar. *käl-pu*, Jel. *köel-pu* (vö. Szelk. *kwe*; fi. *koivu* 'Birke'; Jel. B. Tas *töl-pu*, Kar. *tül-pu* 'Fichte'; *tü* id. (i. m. 178). Itt azonban a *kwäl*, *käl*, valamint a *töl*, *tül* jelzőként áll a *pu* 'Baum' szó előtt, az -l, -l képzőben tehát egy ősi (feltehetőleg uráli) *-l képzőt kereshetünk, amelynek adj. képzőként való használatáról már beszéltünk. A palatalizált alak csupán a szelkupban fordul elő, de -l-es alakokkal párhuzamosan (vö. *töl-pu* 'Fichte', *kütül-pu* 'Tanne'; *küt* id.) Vajjon nem kereshetnénk-e ezekben egy *-l+*i(*-j) adj. képző nyomait, amely éppen a jelzőként való használat következtében került az -l képző mellé, majd azt palatalizálva, lekoptat a szó végéről? De nem is szükséges ilyen bonyolult magyarázat. Egyszerűen szelkup nyelvjárási különfejleményről is beszélhetünk. Nehezebben magyarázhatók azonban azok az esetek, amikor a szelkup -l-nek nem -l felel meg a többi szamojéd nyelvben, és sokszor saját nyelvjárárs területén belül sem, hanem -i.

1. Ugyanazon nyelvjárásterületen belüli *l ~ i* váltakozás. Pl.:

Tas. B. Jel. Kar. *peptel* 'Kinn', NP. *pepti*, 00. *peptai*, K. *peptei* stb. (vö. lp. *bovsá* 'labrum'); B. Tas. *suol* 'Kehle', Kar. *suł*, 00 Tsch. *suoi*, K.NP. *soi*, N. *hoi* id.

2. Különböző szamojéd nyelvekben előforduló *l ~ i*-váltakozás. Pl.: Szelk. *aol* 'Hals', nyenyec. *řarui* 'Kinlade', kam. *ořai* id. (LEHTISALO: i. m. 178). Ugyanezt a váltakozást tükrözik vissza szelkup -la, -ljä, -ja, -ä, -a névszóképzők (főnévképzők), valamint az -l, -l és -i melléknévképzők, amelyeknek a többi szamojéd nyelvben szintén -j felel meg. (Példákat l. LEHTISALO: i. m. 179). De az *l ~ i* váltakozás okozta nehézségekre LEHTISALO is rámutat. „Die ostjaksamojedischen subst. und adj. denom. suffixe *l ~ i* bieten jedoch schwierigkeiten. Sie kommen nämlich sehr häufig vor und entsprechen in gewissen fällen dem *j der anderen samojedischen sprachen. Es ist also möglich, dass OS. *l* nicht immer u r s p r ü n g l i c h* ist, sondern sekundär oft *j > l. Viszont TOIVONEN (FUF. XX, 82) alapján ő is megállapítja, hogy a szamojéd *-j is visszamehet ősuráli *-l-re. De nemcsak ősuráli *-l-re, hanem *-j-re, *-ń-re ugyancsak, ami a kérdés tisztázását igen megnehezíti. (l. LEHTISALO: i. m. 48 és 178). A manysi és permi példákban is lehet az -l' másodlagos fejlemény *-j-ből (i. m. 178).

Ennyi bizonytalan példa után némi aggálllyal fogadjuk az uráli *-l képzőt. Annál is inkább, mert pl. CASTRÉNNél sem találunk -l képzős származékokat, GYÖRKE sem említ az uráli alapnyelvre vonatkozóan -l képzőt. HAJDÚ PÉTER adataiban is csak két ízben találkoztam -l képzős származékokkal, mindkettőt LEHTISALOTól idézi.

Ezek: nyenyec. *χūŋc'alle* 'Vorderbein'; *tössalë* 'Rauschbeere'. Ezeknek -lle-jét uráli *-le vagy *-le-ből vezeti le, a *-le-t azonban megkérdőjelezi (írásbeli közlés). Hasonlóképpen eredeti *-l+magánhangzós alakokból vezeti

*A szerző kiemelése.

le HAJDÚ a nyenyec *le*, *-le* denom. igeképzőt, valamint az *-l* inchoatív igeképzőt (u. ott) és nem **-l*-ből.

A képző eredeti alakja tehát **-l*+valamilyen vokális lehetett, mégpedig alacsony, vagy középső nyelvallású magánhangzó, amely hangsúlytalan helyzetbe kerülve (pl. a szelkupban, ahol az *-l* képzővel képzett szó jelzőként állt a jelzett szó előtt és így könnyen hangsúlytalanává válhatott), magas nyelvallású magánhangzóvá vált: *a, ε (â, ə) > i, i, i*. Ezek azután osztoztak a magas nyelvallású magánhangzóknak az egyes fgr. nyelvek (pl. magyar, permi stb.) hangtörténetéből ismert sorsában és lekoptak a szó végéről (vö. SZINNYEI: MNy. VI, 14; GOMBOCZ: MNy. V, 395; BÁRCZI, Magyar Hangtörténet. 1950–51. Egyetemi előadások; LAKÓ: Fgr. Ért. 2: 58). Mielőtt azonban lekoptak volna palatizálhatták az előttük álló *-l*-et. Tehát *-l+i (-i)>-l*.

A másik magyarázati lehetőség pedig az lenne, hogy egyszerűen nyelvjárási különfejeménnyel van dolgunk a szelkupban, manysiban és permi nyelvekben. Ugyanígy a magyarban is, ahol az *l > ly* palatalisációjára már a legrégibb korból is vannak adataink. Pl. *hüvely* (Schl.szój.) alakv. *hüvel, hivel, hively* NySz. ~ komi *kol*, udm. *kulj* 'Zapfen, Tannenzapfen'; lp.S *kæbo* 'conus' (WICHMANN: FUF. XI, 209); *homály* (első adat Bécsi k.) alakv.: *homál* (NySz.) l. *caligo, Finsternis, Dunkelheit* stb. (További példákat GOMBOCZ: NyK. XLV, 5 kk.). Megtaláljuk német jövevény szavainkban is. Pl. *pendely* alakv. *pentely* [szn.1431., OklSz., kn. XVI. sz. m. f. NySz.] ~ ném. *bändelhemd*, nyvj. *pendelhemd* (BÁRCZI, SzófSz.). És még ma is elevenen ható erő. Pl. *ökölj* (Bodrogköz) < *ököl* (KÁLMÁN B. közlése), különösen az Északkeleti nyelvjárásterületen. Megtaláljuk *l* végű tőszavakban és *-l* képzőben egyaránt. Utóbbira pl. *csermele* (Sopron m. Horpács) ~ *csormoly, csormolya* (Nógrád m.) 'melampyrum arvense, Kuhweizen' (MTSz.); *cseplye* 'bokor, cserje' (Palócság) (MTSz) 'ujdani hajtás, sarjadzás, bokor, cserje, tőről fakadt fiatal erdő' (GOMBOCZ, i. m. 10) (**csepel* ige származéka).*

3. A permi *-l* képző

A permi *-l* képző tárgyalása előtt néhány szót a permi *l* és *l'* hangokról. A permi *l, l'* hangok eredetére vonatkozólag ismertettük PAASONEN, TOIVONEN és WICHMANN feltevését (három, ill. két alapnyelvi *l* hang). Ehhez hozzávéve még SETÄLÄ fokváltakozási elméletének az *-l* hangokra vonatkozó megállapításait, permi *l*-nek < fgr. **ð* (**ð ~ ð*)-ből és permi *l'*-nek < fgr. **ð'*-ből való eredeztetését (NyK, XXVI, 377–437; SUS. Aik. XIV, 51–53), meglehetősen bonyolult képet kapunk az *l* hangok eredetét illetőleg. A kérdésnek végső tisztázása még igen komoly és nehéz feladatok elé állítja a nyelvtörténészeket. Így az ezen kérdéshez szorosan kapcsolódó permi *-l* képző eredetének magyarázat-kísérletében magam is csak igen óvatos feltevésekre és megállapításokra szorítkozhatom.

1. WICHMANN is megállapítja (i. m. 14.), hogy a permi nyelvekben számos olyan szó van, amelyben az *l* vagy *l'* nem **ð* vagy **ð'*-re (l. SETÄLÄ, i. h.), hanem eredeti fgr. **l*-re megy vissza. Hasonló értelemben nyilatkozik

*Az *-ly* (*-oly, -ely, -aly, -ely*) képzőt illetőleg azt hiszem, fenntartás nélkül elfogadjuk GOMBOCZ magyarázatát (i. m. 17.), mely szerint az *-ly* „másodlagos palatalisatio eredménye, eredeti magyar alakja valószínűleg *-l* volt.“

TOIVONEN is (FUF. XX, 48), aki a zürj., votj. $l < *l$ és $l < *l$ fejlődésről beszélve, nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy a jésített l másodlagos fejlődés eredménye is lehet („wiewohl die mouillierung zuweilen auch jung sein kann“).*

2. Számos példát találunk a permi nyelvekben, ahol az l hangnak interdialektálisan szó elején és szó belsejében egyaránt hol l , hol pedig l felel meg. Pl. a szó elején: komi I. IU. U. PO. *lukōni*, U. *luka vniš*, PO. *lukāl*-, P. *luka vni*, PK. *luka lni*, S.L. *lukalni*, V. *lukavni* stb. 'mit den Hörnern stossen' ~ (udm. *lekāni*, *lekāni* id. (UOTILA, Kons. 428); szó belsejében: komi U.V.S. *niłid*, I. *niłid* (NB l) 'Schleim; schlüpfrig', V.S.L. *niłeg* id., PO. *niłeg* 'schlüpferig' ~ manysi *niłi* 'Schleim' (UOTILA, i. m. 427). Az ízmai alak mellé UOTILA zárójelben odárja: „NB l “, tehát feltehetőleg neki is feltűnt a nyelvjárás palatalizálatlan l -je. Szó végén: komi I. *kēi* (< *kel), Ud. *kev*, S.L. *Letka kel*, P. *kevja* 'Schwägerin (Frau des Mannesbruders)' ~ udm. G. J. *kali* 'Schwiegertochter' (WICHMANN: FUF. XV, 13), komi I. *pī* (elat. *pījīs*) Ud. *piv* (elat. *pivjīs*) (*pī*, *piv* < *pil) 'Wolke', adj. Ud. *pila* 'wolzig' ~ udm. G. U. J. M. MU. *pīlem* 'Wolke' (i. h.) WICHMANN szerint a komi őrizte meg az ősből l alakot. (További példákat az l másodlagos palatalizációjára l. WICHMANN: FUF. XV, 13; TOIVONEN: FUF. XX, 78). Fentiekből látjuk, hogy nemcsak nyelvjárásonként, hanem a legközelebbi két rokon nyelvben, a komiban és udmurtban sem egyöntetű az l megfelelése ($l \sim l$ -lel).

3. Meggondolkoztató az a tény is, hogy igen gyakran, amikor a permi nyelvekben l -et találunk, a rokon nyelvekben l a megfelelés. Pl. (WIED.) *bel* Pfosten, Ständer, (WICHM.) 'Tür-od. Fensterpfosten' ~ lpN *bałlje* 'unumquoque crassorum et curvorum istorum fulcrorum, quibus turgurium Lapponis continetur', md M. *pāl* 'Zange Zaunstange', fi. *pieli* 'aufrecht stehender Pfahl, Pfosten, Pfeiler, Säule' (RENVALL és LÖNNROT), als Stütze dienender Pfahl, Ständer' (WICHMANN: FUF. III, 99); komi U. *mal* (stamm: *malj*-) 'Ruder' ~ fi. *mela* 'kurzes Ruder zum Steuern' (kar. *mela*, vepsze *mēna*, észt. *mōla*, lp. *melle* 'remus gubernationi aptus', mdM. *mīlā* 'Ruder' (mdE. *meledems* 'rudern') (WICHMANN: i. m. 100); komi U. *biłiktinīs*, V. *biłiktini* 'sich erbrechen, speien, specken, ~ chanti (AHLQV.) N. *polsyn* 'Speichel, Rotz', manysi (MUNK.) N. *polēx*, K. *pulēx* 'köpés, nyál' stb.; komi I. U. *bug?l* 'Buckel, Kugel. ~ chanti (KARJ.) (0L. 100) DN. *po'nyāt* 'Knollen am Baume', (PATK.) I. *pōnχol* 'Beule, Auswuchs; Schelle', manysi (MUNK.) *pūnχlāp* 'gombos', m. *bog*, lp. *bugge* (WICHM. FUF. XV, 21, XI, 225). Amint ez utóbbi példából látjuk, nemcsak tőszavak l -jében találjuk az interdialektikus, vagy nyelvek közötti $l \sim l$ váltakozást, hanem az $-l$ képzőben is (vö. kisebb madár és rovarnevek $-l$ képzőjét, amelynek az udm. *li* felel meg). TOIVONEN (FUF. XX, 78) a különböző l sorok keveredéséből magyarázza a nyelvjárási vagy nyelvek közötti különbözőségeket. De felvetjük azt a gondolatot, hogy szükséges-e ilyen bonyolult magyarázattal (fokváltakozási sorok átcsapásával) operálnunk, amikor — mint már a szamojédból és magyarból láthattuk — az $l < l$ -ből is keletkezhetett nyelvjárási vagy külön nyelvi fejleményként. Ugyanígy keletkezhetett az $-l$ képző a komiban a már fent tárgyalt $*-l$ denom. és deverb. névszóképzőből bizonyos fonetikai feltételek függvényeként a permi nyelvek külön életében. Így elesen az uráli $*-l$ képzőből való eredeztetés feltétele is, ami különben is nagyon nehéz probléma, mert maga az uráli $*-l$ képző is

* Szerző ritkítása.

meglehetősen bizonytalan adatokkal támogatható. Gondolhatnánk még esetleg fr. **j* > permi *-l* fejlődésre, de erre UOTILA—PAASONEN, *s* Laute 14. és BEKE: Nyr. LVII, 31 hivatkozva — csupán két bizonytalan példát említ, mégpedig az udm.-ból KM. *suĵ-*, SM. *sul-*, *suĵ-* 'einen Baum abschälen'; SM. *sul* 'Baumrinde'; udm. JM. *sil-bur*, KM. *seĵ-bur* 'Ehre; Schmaus, Dinge' (z. B. Speisen), die man dem Gast verehrt' (UOTILA, Kons. 269; FUF. XXI, 93-ban hasonlóan.)

Legvalószínűbb tehát az *l*-nek < **-l*-ből való fejlődése másodlagos palatalizáció eredményeként.

Most lássuk még, hogy milyen fonetikai feltételek következtében keletkezhetik az *l*-ből *l'*? TOIVONEN (FUF. XX, 77), WICHMANN komi U. *biliktinĵs*, V. *biliktinĵi* alakjainak *l*-jét magyarázva, megállapítja, hogy a vicegdai nyelvjárás *i*-je eredetibb, ősbibb lehetett, mint az udorai *i* és ez volt okozója az *l* jésülésének. A fejlődési sor szerint **biliktinĵi* > **biliktinĵi* > < *biliktinĵi*. Lejebb pedig az udm. *lipet*, *lipini*-ről beszélve ~ manysi (KANN.) KU. *лѣѣа*, KM. *лѣѣе*, KO. *лѣѣа*, LO. *лѣѣа*, So. *lyli* 'eine kleine Ente' stb. azt mondja: „Das folgende *i* hat auch hier offenbar die palatalität verursacht wie in dem suffix *-li* (*bubili* 'Schmetterling' usw.) und *kali* 'Schwiegertochter'. Hasonlóképpen utal a *j* asszimiláló hatására WIEDEMANN, SGr. 9. §, 26; GENETZ, OPS. 50 kk.; WICHMANN: FUF, XV, 13. Utóbbi azonban nemcsak a *j*-nek, hanem más mássalhangzónak is tulajdonít jésítő hatást. UOTILA (Kons. 382—92) egész fejezetet szentel a permi nyelvek *j*-s mássalhangzókapcsolatainak, amelyből világosan láthatjuk, hogy a *j*-nek minden előtte álló mássalhangzóra van jésítő hatása. Könyvének utolsó fejezetében „Nachtrag zum ganzen konsonantismus, die sekundäre mouillierung und entmouillierung“ c. fejezetben igen értékes példaanyagot ad mind az udm.-ból, mind pedig a komiból az olyan esetekre, amikor a permi nyelvekben *l* van, a többi rokon nyelvben *l*, vagy olyanokra, amikor még a legközelebbi rokon nyelvekben sem egyező a megfelelés. Pl.: komi I. U. V. S. L. P. PO. IU. *li* 'Baumsplint, Baum-saft' ~ udm. MU. J. G. SM. KM. *li* id., vagy komi V. S. L. Le *li tsid* usw. ~ *chanti lāsak* usw. 'schwach (nicht straff)'. (Példákat I. UOTILA, i. m. 427 kk.). Közöl adatokat az *l* ~ *l'* interdialektikus váltakozására is, mégpedig az *-l* gyakorító képzőben. Pl. I. IU. *šuttōni*, U. *šuttarvnis*, L. *šuttalni*, V. *šuttavni*, 'pfeifen'; I. V. S. L. IU. *kollini*, U. *kollinĵs*, PO. *küll-*, P. *kolvini* 'begleiten' (UOTILA, Kons. 428) A palatalizációról UOTILÁnak az a véleménye, hogy az egy jésített mássalhangzó, vagy pedig az *i*, esetleg mindkettő hatására keletkezik. Az udm. palatalizációról beszélve pedig az a véleménye, „Die mouillierung erscheint vor bzw. nach *i* (bzw. zwischen *i* und *e* in *pitem*), in der nahe eines mouillierten konsonanten, zwischen zwei *e* in *šelep* (U. MU. J. M. G. *šelep*, G. *šelep* stb. 'Holzspan') (UOTILA, i. m. 428—29).

Tehát megvan annak a fonetikai lehetősége, hogy *l*-ből az utána következő *j*(*i*), udm.-ban *e* is, vagy jésített mássalhangzó hatására *l* legyen. Analógikus palatalizációt találunk az *s* (UOTILA, i. m. 427), valamint az *n* hangoknál is (UOTILA, i. m. 432, LAKÓ: Fgr. Ért. 2:37). Az *n* hangokra vonatkozóan UOTILA már az őspelmi korra teszi a jésülés, ill. jésített *n*-ek keletkezését. LAKÓ pedig a *ni* kicsinyítő képzőről beszélve kategorikusan kijelenti: „A zürjén *-ni* képző eredeti* *-n*-je csak az *-i* hatására vált *-n*-nyé, s előfordul mindkét permi nyelvben magában és az eredetibb jésítetlen

*Szerző ritkítása.

alakjában» (i. m. i. h.). Így azt hiszem, nem követünk el hibát, ha az *-l*, *-il*, *-il'* képző *-l* elemét is azonosnak tartjuk az ősi uráli **-l* képző permi nyelvi megfelelőjével az *l*-lel. A palatalizáció másodlagos fejlemény. E képző, tekintettel arra, hogy mind az udm.-ban, mind pedig a komiban megtalálható — sőt még ma is eleven — még a komi-udm. együttélés idején, tehát az ősspermi korban keletkezhetett. Maga a palatalizáció mint hangfejlődési tendencia hathatott már a fgr., sőt uráli együttélés idején is. Ezt mutatják a szamojéd nyelvekben található palatalizált hangok (*l', n', s', t's*) is.

Ha az *l* hang palatalizációját az utána álló *j(i)* vagy *e*, esetleg jésített mássalhangzó okozhatta, akkor ugyanezen elemek okozhatták a permi *l'* képző jésülését is.

Az *-l* képző legközelebbi rokonnyelvi megfelelőjét vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az udm.-ban *-li* alakban fordul elő, amely *-li-t* LAKÓ < **-li* dem. képzőre vezet vissza (i. m. 19). Az udm. *-li*-nek azonban nemcsak *-l*, hanem *-l* is megfelelhet. E jelenség okát a következőkben próbálom megmagyarázni.

A tő, ill. képzővégi magas nyelvállású végmagánhangzó az *i* és *í* az udm. nyelvben, — mely általában konzervatívabban viselkedik a végvokálisok tekintetében, mint a komi — megmaradt, a komiban általában lekopott.

A lekopást azonban néha a komiban is elkerülhette, mégpedig akkor, ha hozzá valamilyen a nyelvérték előtt tudatos funkció fűződött, vagy pedig, ha nehezen kiejthető mássalhangzó csoport után állt (vö. LAKÓ, i. m. 58). Ha már most az *i*-nek az *-l* képzővel való kapcsolatát nézzük, akkor két eset lehetséges. 1. Az *i* lekopása már azelőtt megtörtént, mielőtt a palatalizáció tendenciája hathatott volna, így álltak elő az *-l* dem. képzős alakok (az udm. palatalizált *l'*-lel ellentétben, ahol az *i* tovább megőrződött és kifejthette palatalizáló hatását). 2. Az *i* a már említett tényezők miatt megőrződött és palatalizálta az előtte lévő *l*-et > *l'*-vé.

A lekopást megakadályozó tényezők között említettük azt, hogy megmaradhatott az *i* vagy *í*, „ha ezek nem egyszerű jelentés nélküli szóvégi magánhangzók voltak“, hanem hozzájuk „valamely, a nyelvérték előtt tudatos funkció fűződött“ (LAKÓ, i. m. 58). Vajjon nem fűződött itt is az *i*-hez valamilyen funkció, esetleg kicsinyítő funkció? A komi *-l* ~ udm. *-li*-nem lehet-e egy fgr. **-l* + **-j(*-i)* kicsinyítő képzőbokr folytatása? (A fgr. **-i*, **-j* névszóképzőről l. BUDENZ, UA. 30; MEDVECZKY, NyK. XLI, 448; WICHMANN: FUF. XIV, 83, 94) XVI, 205; JEMELJANOV, WGr. 127; LEHTISALO: SUS: Toim. LXXII, 48 kk.; GYÖRKE, i. m. 31; HAKULINEN: NyK. L. 110; UOTILA, Kons. 270 stb.).

Az **-i(*-j)* kicsinyítő és deverb. névszóképző (eredetileg azonosak. 1. HAKULINEN, i. m. i. h.) legkorábbi ősspermi alakja LAKÓ szerint **-j•*, ill. **-i•* volt (i. m. 37). Ez a képző az ősspermi magánhangzó lekopása után kb. XI—XII. században, — ugyanis a magyar és permi lekopási tendencia egy időben ment végbe — elveszti magánhangzó elemét és az ősi **-l* képzőhöz járulva, annak képzővégi magánhangzójával diftongust alkot (**-l* + *s*) + **-i* > **si*). Ez azután később monoftongizálódott *i*-vé, *i* alakban még egy ideig ott maradhatott a képző végén (l. udm. *li*) éppen azért, mert a nyelvérték még erősen érezte benne a kicsinyítő funkciót, de azután a fejlődés egy későbbi szakaszában osztozhatott a tő, ill. képzővégi magánhangzók sorsában és lekopott a komi *-l* képző végéről. Ez a lekopás azonban már akkor mehetett végbe, miután a palatalizációs tendencia a megelőző

vagy következő *i* (*j*), *e* stb. hatására megindulhatott a permi nyelvekben és így az *i* — lekopása előtt — palatalizálta az előtte lévő *-l*-et.

E magyarázatkísérletnek azonban van egy nehézsége és ez, hogy vajjon, ha a szó végén álló magánhangzó képző, vagy pedig valamilyen képző funkcionális hordozója, akkor is lekophat-e? Feleletként LAKÓT idézem. „... végmagánhangzókat nem csak a gyökérszavak vesztek el, hanem a származékszavak is, vagy másként kifejezve, a szóvégi nyílt szótagban álló magánhangzó elveszik akkor is, ha az képző-elem volt* (i. m. 38). Pl. komi (WIED.) *kol*, *koli*, *goli* 'Kätzchen, Zapfeln (an Bäumen) ~ udm. (WICHM.) *J. kul'i* stb. id., fi. *käpy* 'Zapfen' stb. (WICHM.: FUF. XI, 209 és XV, 4) Az *-l* képző elterjedésére azután hatással lehetett a már említett orosz *-nb* képzős jövevényszavak nagy száma és analógikus hatása. (A szláv *-lb*, *-elb*, *-élb* képzőkről l. MIKLOSICH, Vergl. Gr. der sl. Sprachen II. 94—114). Az *-l* előtti *i* vagy *i* magánhangzó etimológikus vagy analógikus tövéghangzó, amelyről majd az *-l* igeképző tárgyalásánál beszélünk részletesebben.

IV.

-l igeképző

Alakváltozatai: *-l*, *-il*, *-lj* (I. L. Peč. S. U. AV. V.); *-le* (AI.); *-ilj*, *-iv*, *-vj* (J. AV. U. V.).

A képző alakváltozatai az *-l* hang különböző nyelvjárási megfeleléseiben találják magyarázatukat. (A komi nyelvjárásoknak az *l* hang szerinti felosztásáról l. ZSIRAI, Fgr. Rok. 209—210; WIEDEMANN, Wb. IX—XII., SGr. 9. §, 27; WICHMANN: SUS. Aik. XXI₃, 21; LYTKIN, Mat. 7—9, Sb. I, 34; FOKOS: Nyr. LIX, 80—83). ZSIRAI felosztását alapul véve, a komi nyelvjárások a következőképpen tagolódnak:

1. *l* típus: az *l* hang minden fonetikai helyzetben változatlanul megmarad *l*-nek. Ezt a hangállapotot mutatja a sziszolai, luzai, felsőpecsori és a Káma—Kosza-vidéki nyelvjárás.

2. *l ~ v* típus: az eredeti *l* hang a szó végén és mássalhangzó előtt *v*-vé változik, egybűt megmarad. (Vicsgdai, vimi és Sziszola torkolatvidéki nyelvjárás.)

3. *l ~ ø* típus: az eredeti *l* hang a szó végén és mássalhangzó előtt eltűnik, ellenben az előtte álló magánhangzó megnyúlik, esetleg kettőshangzóvá válik. (Alsópecsori, izsmai, felsővimi és udorai nyelvjárás.)

4. *v* típus: az eredeti *l*-hang minden fonetikai helyzetben *v*-vé vált (a déli komi nyelvterületen, az Inyva és Ob vidékén) (ZSIRAI, i. h.).

Az *-l* képző magánhangzó elemei

Ami az *-l* képző előtti, illetőleg utáni *i*, (*j*), *e* magánhangzókat illeti, a kutatók egyrésze egyszerűen csak tudomásul veszi létezésüket, de nem fűz hozzájuk magyarázatot. (GYÖRKE, i. m. 37; LEHTISALO: i. m. 172—173)

* Szerző ritkítása.

Mások funkció nélküli jelentéktelen elemnek tartják. Például MEDVECZKY (i. m. 313), aki az udm. *-l* gyakorító képző *-il*, *-il*, *-el* alakváltozatairól beszélve azt mondja: „Az *i*, *í*, *e* hangok valószínűleg nem jelentős elemek“. Hasonlóképpen nyilatkozik LYTKIN is: Az *-s* névszóképzők a permi nyelvekben c. tanulmányának 17. lapján, bár már nála találunk utalást arra, hogy a „zürjén *g*, *i* (votj. *e* és *i*)“ valószínűleg a szótóhöz tartoztak. Ily értelemben nyilatkozott már BUDENZ is (UA. 15) a zürjén *-l* képzőről beszélve. „Zürjén-votják: *-l*, végvocalissal *-li*; az alapige végvocalisával $< il$, *-il*“. WIEDEMANN kötőhangoknak tartja az *y(i)*-t, mely szerinte igen gyakran váltakozik *-e*-vel (SGr. 7. §. 20). Érdekes elnevezést ad e képzőelőtti hangoknak BUBRICH, aki toldalékhangoknak, bővívítő (nyújtó) hangnak, „*пачпорчаумелъ-би*“ mondja az *-i*-t (*-bi*), pontosan részletezve és kifejtve, mikor, mely igéknél és milyen fonetikai helyzetben kerül a többé az *-i* (*-bi*) hang. Pl. olyan mássalhangzóösszetétel után, amelynek első tagja *orrhang*, vagy kemény sziszegő hang, feltéve, hogy ezen mássalhangzókapcsolat a szó első magánhangzója után következik (KGr. 119—120). Ugyancsak talál magyarázatot az *-i* (*-bi*) hangnak az *-l* képző utáni szerepére is. Szerinte szükségszerűen és következetesen fellép akkor, ha a képző egytagú igetóhöz járul, pl. *bo-л-би-нл* 'kommen'. A képző alakja mindig az ige tövének végződésétől függ (i. m. 120—121). BUBRICH-nak igen értékes és a synchronikus nyelvvizsgálat szempontjából igen használható megállapításait csak egyetlen szempontból szeretnők módosítani. S ez, hogy fenti magánhangzók nem járulékhangok (bővívítő, nyújtó vagy képzőbővívítő *-i* (*-bi*)-k, hanem vagy eredeti tővégi *-i* hangzók, amelyek bizonyos fonetikai helyzetben megmaradhattak (nehezen ejthető mássalhangzócsoport után, vagy mássalhangzótorlódás felbontása végett), vagy pedig az eredeti tővéghangzót helyettesítő *-i* (*-j*) hangok. Mindkét esetben a nyelvérzék képzőhöz tartozónak érezhette őket és adaptáció útján elvont egy *-il* (*-il*) képzőt, amely analógia útján terjedt el olyan igékben is, amelyekben nem volt *-i* (*-i*) véghangzó.

1. *-l* gyakorító képző

Kifejezheti:

a) a cselekvés ismétlődését, elaprózott voltát (verbum iterativum), WIEDEMANN: „Deminutiva oder Deminutivo-Frequentativa“-nak nevezi (SGr. 58. §. 81) Pl.:

S. *važ-jez šulemnj* 'A régi emberek mondogatták' NyK. XLII, 145;* L. *šuiš* 'mondta' NyK. XLIV, 234; U. *starik vidli'las* 'az öreg nézegeti'. NyK. XLIV, 289; *vidlinj* 'megnézni' NyK. XLI, 458; (WICHM.—UOT.) V. L. I. *julinj*, U. *julinis*, P. *juvni* 'dann und wann od. oft trinken oder saufen (l. Branntwein)'; *junj* 'trinken'.

b) a cselekvés *h u z a m o s s á g á t*, folytonosságát, hosszabb tartamát (verbum continuativum-durativum). Pl.:

V. *glik baba duđnikse rutle, rutle* 'Egy asszony foltozza, meg foltozza a ruháját' NyK. XLI, 303; (WIED.) *rutny, rutlynj* 'schlecht überhin nähen'; V. *peškan vetle me uljn* 'a rokka (csak) megy alattam' NyK. XLI, 291; S. *vetas* 'utoléri' NyK. XLIV, 223; (WICHM.—UOT.) V. *dađe vek demliše* W.

*A példákat FOKOS: Zürjén népköltészeti mutatványok (NyK. XLI—XLII) és Zürjén szövegek (NyK. XLII—XLV.) c. gyűjteményéből, valamint WICHMANN, Syrj. Sprachtexte és WICHM.—UOT. Syrj. Wortschatz c. munkáiból vettem.

151*; 'Sein lebenslang flickt der alte' (seine kleider)'; (WICHM.—UOT.) V. S. L. I. *děmni*, U. *děmniš* 'flicken, ausbessern'.

c) Vannak esetek, amikor az *-l* képzőnek nincsen határozott gyakorító jelentése, csupán azt jelöli hogy a cselekvés 1. több alanyon oszlik meg, azaz több alany végzi, vagy pedig 2. több tárgyra irányul. Ilyenkor bizonyos fokú elaprózódást fejez ki. (vö. BUDENZ, UA. 12 „... a sok egyes alany által vagy a sok egyes tárgyon végrehajtott cselekvés szintannyiszor ismétlődőnek látszik“). WIEDEMANNnal ellentétben én az ilyen jelentésben szereplő igéket nevezném „Deminutiva-Frequentatíváknak“, nem pedig a fent tárgyalt verbum iterativum-ot.

A cselekvést több alany végzi. Pl.:

Le. *važen vellečni stav jezis vānajas*. 'Régen az emberek mind Jancsik voltak' NyK. XLV, 451; *veči* 'volt' NyK. XLII, 110; S. *unaen šuljilisniš* 'erzählten viele' W. 132; (WICHM.—UOT.) *šuni* (V. S. L. I.) *šunis* (U.) 'sagen'; (WICHM.—UOT.) V. *una jez adživliveni* 'sok ember látja' NyK. XLIII, 371; *oz adživni* 'nem találják meg' NyK. XLII, 152.

A cselekvés több tárgyon oszlik meg, azaz több tárgyra irányul. Pl.: V. *miđdem vilis* 'ahányat megölt'. NyK. XLIII, 352; (WICHM.—UOT.) V. S. I. *vinj*, L. P. *viņj*, U. *vinis* 'töten, totschiagen, erschlagen'; Le. *geņa stav nollas bakidle* 'a pénz mind apjának viszi el' NyK. XLV, 440; (WICHM.—UOT.) V. *nol* 'herbringen' (udm. *nuldžni*).

d) A képzett ige származék volta elhomályosodott, minthogy alapszava kiveszett a használatból. Pl.:

(WIED.) *vidlŋny*, *vidlalny* 'prüfen, probieren'; (WICHM.—UOT.) V. S. L. *vidlŋni*, U. *vidlŋniš* 'sehen, schauen' stb. Kiveszett alapszavára egy példát találtam FOKOSNÁL: *mian tevar na vidu* 'a mi árunk megtekinthető' NyK. XLIII, 378. Ugyanígy (WIED.) *vetlŋny* 'wandern', P. *zellyny* 'dicht anschliessen' (SGr. 58. §, 81).

e) Nagyon gyakran az *-l* képzőnek egyáltalán nincsen módosító szerepe, a képzett ige jelentése semmiben sem különbözik az alapszóétól. Pl.:

V. *az šurlj* 'nem került meg' NyK. XLII, 153; (WIED.) *šurny* 'gerathen, sich finden'; (WICHM.—UOT.) I. *lebnj*, V. *leb-*, U. *lebnis*, P. *vebni* 'fliegen'; *iz leblj* id. NyK. XLIV, 280; *voj ku tšem olem veči!* 'Lám milyen volt életem!' NyK. XLI, 295; *večni* 'sein'. Az ilyen esetekben (igen sok példánk van a képző ilyetén használatára) a képző valószínűleg csak az előadás élénkítésére szolgál.

BUBRICH is foglalkozik az *-tib* (*-tib*) képzővel (KGr. 175. §, 155), de ő valószínűleg a szláv nyelvészet hatására — amely alól mint orosz nyelvész még finnugor nyelvészeti problémák tárgyalásában sem tud szabadulni — az igék szemléletitartamából indul ki és a képzőnek a szemléleti tartalmat módosító szerepére hívja fel a figyelmet. Az *-l* képző szerinte „időben történő cselekvés“ *deučmve na vreme* kifejezésére szolgál (i. m. 156 kk; u. o. példák a mai komi nyelvből való használatára).

2. Az *-l* mint mozzanatos képző

Igen gyakori a komi nyelvben. Külön *-l* mozzanatos képzőt azt hiszem felesleges feltennünk a fgr., ill. urali alapnyelvekre vonatkozólag (másként BUDENZ, UA. 76; SZINNYEI, NyH⁷. 70, Fgr. Sprw.² 127,

* (W = WICHMANN, 'Syrjänische Sprachtexte').

LEHTISALO, i. m. 165), amennyiben frekventatív képzőnek momentán értékben való használata igen közönséges a fgr. nyelvekben és a lát-szólagos ellentétes funkció mellett is teljesen érthető. Vannak ugyanis frekventatív cselekvések és folyamatok, melyeknek egy-egy szakasza momentán megy végbe (pl. *szökdécsel, villog, reszket*). „Az ilyen esetek alkalmat adnak arra, hogy a momentán képző frequentatív, vagy pedig a frequ. képző momentán árnyalatot nyerjen.“ (SZABÓ D.: NyK. XXXIV, 56) Hasonlóan SCHÜTZ: NyK, XL, 6). Másképpen GYÖRKE „...zuerst eine suffixgruppe des reinen verbum inchoativum gegeben hat. Erst später entstanden aus dieser gruppe das momentan inchoativum und das frequentativ inchoativum, bzw. mit der möglichen verdunkelung des inchoativen wertes das reine momentaneum, oder frequentativum, je nachdem man von den wortstämmen mit verschiedener bedeutung, verschiedene werte an die suffixe adaptierte.“ (i. m. 86).

De azt hiszem fölösleges ilyen bonyolult magyarázattal a kérdés megoldásához közelíteni, mert BÁRCZI magyarázata az ősi képzők eredeti jelentés-nélküliségéről, azaz határozott és teljesen körvonalazott jelentés nélküli elemként való használatáról (Tih. Al. 141), sokkal közelebb visz a kérdés helyes megoldásához. Mert mondjuk a frekventatívól momentán képző esetén még alkalmazhatjuk a fenti „lélektani átmenet“ elméletét, de hogyan magyarázhatjuk meg a teljesen eltérő, vagy merőben ellentétes funkciókban, (frekventatív-reflexív, frekventatív és kauzatív) vagy jelentésben (deminutív és augmentatív) való használatot? Vagy az olyan eseteket, amikor ugyanaz a képző szerepelhet deverbális és denominális képzőként? Ezeket csak úgy tudjuk megmagyarázni, hogy abban az ősi korban, amikor még az ige- és a névszókatégória nem különült el olyan élesen mint ma és ugyanaz a tő szerepelhetett ige- és névszótóként, a képzők is, mint határozott jelentés és funkció nélküli elemek, hol ige, hol névszóképző használatban szerepeltek. És csak azután, hogy az ige és névszókatégória elválása megtörtént, jutottak különböző funkciójukhoz és jelentésükhöz. A „jelentés nagy mértékben függött az alapszótól besugárzott jelentéstartalomtól, másrészt a képzett szó jelentését az alkalmi használat irányította.“ (vö. BÁRCZI, i. m. 141) Az alapszó besugárzásról l. ZSIRAI: NyK. LI, 1–11. Hasonlóképpen LEHTISALO: SUS. Toim. LXXII, 1–2 Ehhez még hozzáfűzhetjük BABOSS magyarázatát: „Egyúttal azonban bizvást állíthatjuk, hogy azonos hangalakú denominális és deverbális funkciójú képzőink valamennyien egyeredetűek, és hogy az egyes képzőelemek összehasonlító vizsgálatában csupán a hangalak lehet egyedül biztos kiindulópont, nem a jelentés. (MNYTK. XLI, 7). Ha merész állításnak látszik is, de finnugor szóképzés területén végzett eddigi kutatások igazolni látszanak ezt a feltevést.

Ezeket azért kívántam már most előljáróban előrebocsátani, hogy amikor rátérek az *-l* igeképző különböző funkcióiban, ill. jelentésben való használatának tárgyalására, ne legyen szükség bonyolult és nehézkes magyarázatokkal való kísérletezésre.

Az *-l* mint momentán képző előfordul:

a) momentán-inchoatív funkcióban. Pl.: AV. *vaas sunlas* 'a víz alá bukik' NyK. XLIII, 360; (WICHM.—UOT.) V. S. L. I. *sunnj* 'tauchen, untertauchen (ins Wasser)'; V. *stavnim vejilm* 'mind alámerültünk' NyK. XLI, 460; *vejis* 'befúlt' NyK. XLII, 141; U. *mittsi:slas jurse* 'kidugja

a fejét' NyK. XLIV, 433; (WICHM.—UOT.) V. S. L. I. P. *mittsinj*, U. *mittsinis* 'etw. reichen, darreichen (I. P.); zeigen, vorzeigen'.

b) momentán perpektívum értékekben. Pl.: V. *lijlasni* 'agyon lövik' NyK. XLIII, 357; (WICHM.—UOT.) *lijni* 'schiessen, erschossen'; Sz. *vetlis* 'elkergette' NyK. XLIV, 240; (WICHM.—UOT.) S. L. I. P; *vetni*, U. *vetnis* 'einholen, erreichen, nachjagen, nachsetzen, (einen) verfolgen'

c) Igen érdekes szerepe van az -l képzőnek a következő momentán jelentésű igében. (WICHM.—UOT.) V. S. L. I. *uslini*, U. *uslinis*, P. *usvini* 'fallen (V. I. U.); einmal fallen (und aufstehen)' (S. L. P.; S.). Bár UOTILA hozzáteszi: „wenn man das Verb *usni* gebraucht, denkt man nicht an das Aufstehen.“ (315).* Ez az ige igen jól beleilleszkedik BUBRICH meghatározásába „az időre elvégzendő cselekvést“ jelölő -*bit*, -*bi* (-*iv*, -*li*) végű igék szerepéről. Ezek szerinte olyan cselekvést fejeznek ki, amelyet rövidesen be kell fejezni, vagy más fordított cselekvéssel felcserélni. (KGr. 155) *uslini* tulajdonképpen: *elesni* ~ *felállni* ~ *újra elesni* = *elesegetni*.

3. -l konatív igeképző

a) Vannak példánk, amelyekben a képzőnek határozottan konatív értéke van. Ez BUDENZ szerint szoros kapcsolatban van a „frequentált cselekvésnek azon fölfogásával, hogy „végrehajtója (az alany) csak a k a r, vagy i g y e k s z i k cselekedni (conativum: „de conatu“ használt frequentativum)“ (UA. 12) Ugyanígy SETÄLÄ „Eine iterierte oder beginnende Thätigkeit kann leicht als eine konative aufgefasst werden“ (SUS. Aik. II, 180). Pl.:

V. *enę petški širttsan šert, ketš kijini kajla* 'anyám fonj huroknak való fonalat, megyek (tkp. menni akarok) nyulat fogni' NyK. XLI, 458; (WICHM.—UOT.) V. S. L. P. *kajini* 'aufsteigen, aufgehen, klettern, sich erheben'; S. „*me-pe tattše kajla, zarnise le džišta*„ 'En ide fölmászok, leeresztem az aranyát.' NyK. XLIV, 234.

b) Az ilyen példákat alig lehet értelmileg elválasztani az olyanoktól, amikor az -l képzőnek futurumi értéke van. Pl.: *da šessa addžila og nin?* 'fogom-e már látni, vagy sem?' NyK. XLI, 469 (FOKOS: *addžila yvunxy* (fut) u. o. 475); (WICHM.—UOT.) V. S. Peč. L. P. *addžini* stb. 'sehen, erblicken'; Le. *tersini ledžilile* 'enni eresztek (majd) ki' NyK. XLV, 440; (WICHM.—UOT.) V. VU. *ledžni* 'lassen, ent-, weg-, los-, freilassen'; V. *aski-ne ente istilam* 'holnap majd elküldjük anyádat' NyK. XLI, 459; (WICHM.—UOT.) V. S. L. I. P. *istini* stb. 'schicken, senden, abschicken'. A konatív mellékértékkel függ össze a képzőnek még két speciális jelentésben való használata. Mégpedig:

c) lehetőségét, valószínűséget kifejező igékben való használata (tehát potenciális értelemben). SETÄLÄ szerint ugyanis a szándékolt cselekvés mindig csak lehetséges („da eine beabsichtigte Handlung stets nur möglich ist“ i. m. 181). Pl.: U. *ne-kis vesig on kivli pelen!* 'du hörst (von einer solchen) sogar nirgends mit den ohren' W. 224; (WICHM.—UOT.)

*E példát azonban nemcsak a momentán, hanem a frekv.-iteratív igékhez is sorolhatnók, amennyiben ahhoz, hogy esegessek, azaz gyakran essek, szükséges, hogy közben fel is keljek.

S. L. *kilni*, Peč. *kil-* 'hören'; V. *i vgtas on addživlj!* 'auch im Traume sehen wir dich nicht!' W. 224; (WICHM.—UOT.) *addžini* 'sehen, erblicken'. Ebben a jelentéskategóriában az igék rendszerint tagadó szerkezetben fordulnak elő. Erről BUBRICH is (i. m. 157).

d) imperativusi vagy optativusi igealakokban, mintegy a felszólítás vagy óhaj intenzívebbé tétele kedvéért:

ó h a j t kifejező igékben. Pl.: Peč. *menę ledžlj pos-pomad!* 'lass mich auf deine vortreppe' W. 114; *ledžni* 'beereszteni' NyK. XLI, 461; V. *menę ket-ęttšjd nulj kiftše-ke!* 'wenn du mich doch auf einmal irgendwohin (auf besuch) mitnähmst!' W. 72; (WICHM.—UOT.) V. S. Peč. L. I. *nuni* 'bringen, tragen'; p a r a n e s o t kifejező igékben. Pl.: Peč. *mun, kajlj pu vilę* 'steige nur auf einem baum' W. 117 (WICHM.—UOT.) V. S. L. P. *kajni* 'aufsteigen, aufklettern'; U. *vodlam* 'feküdjünk le' NyK. XLIV, 297; *vodis* 'lefeküdt' NyK. XLI, 458; *buru veļj, bur ježysļš oļmę vidlj* (V.). 'reise gut (gute Reise), besuche gute Menschen (siehe, wie es guten Menschen geht)!' (WICHM.—UOT. 20).

4. -l reciprok képző

Néhány példában a képzőnek határozottan reciprok jelentése van, S. *zel jona lubitļemni* 'und die liebten einander gar sehr' W. 132. (WICHM.—UOT.) *lubitni* 'lieben'; (WICHM.—UOT.) V. S. L. *užļini*, I. *užļini*, U. *užļi nis*, P. *užvini* 'schlafen, zu schlafen pflegen (z. B. mit jemandem)'

5. -l képző mint kauzatív képző

Az -l képzőnek kauzatív funkciójában való használatára igen kevés példát találtam. Pl.: (WICHM.—UOT.) L. P. *puļļini* 'kochen, sieden, lassen'; V. S. Peč. L. Le. I. P. *punj* 'kochen, sieden'.

6. Megkétszerezett, megháromszorozott alakban való használat

Érdekes jelenség a komiban az -l képzőnek megkettőzött, megháromszorozódott, sőt negyedszereződött alakban való használata. Valószínűleg bizonyos jelentésárnyalati különbségek kifejezésére szolgál, amelyet talán az idegen nyelvű olvasó, vagy kutató a holt betűkre támaszkodva észre sem vesz, mint ahogy WIEDEMANN is mondja: „ohne dass der Fremde, welcher n seiner Sprache keinen Ausdruck für diese Nüancierung hat, die Veranlassung oder Nothwendigkeit einsähe, es zu gebrauchen“ (SGr. 81). BUBRICH is kiemeli a képzőkombinációnak ilyen sajátos, nyomatékosító szerepét (i. m. 57—158) Ilyen képzőkombinációk:

a) -ll (L.), -vv (L.)

Le. *silę settši vollęę* 'odajönnek hozzá' NyK. XLV, 427; J. *vovvin(i)* 'besuchen' W. 143; (WICHM.—UOT.) V. S. Peč. L. P. *vonj* 'kommen'.

b) -ļļ (L.), -ļiv (U.)

L. *volļini* 'jönnek' NyK. XLV, 427; (WICHM.—UOT.) V. S. Peč. L. P. *vonj*, VU. *vo-*, I. *vonj*, U. *vonis* 'kommen' stb.; U. *petęni vidļivni* 'kimennek megnézni' NyK. XLIV, 284; (WICHM.—UOT.) *vidni* id.

c) *-ivl* (V.), *-ill*, *-ivli*, *-ivle* (AV.)

eg vermivli 'nem tudtam' NyK. XLIII, 371; (WICHM.—UOT.) V. S. L. P. *verminj* 'können, vermögen, imstande sein'; Le. *mittšilla* 'megmutatom' NyK. XLV, 440; *mittšime* 'odanyujtottuk' NyK. XLI, 296

d) *-livl*, *-livli* (AV.), *-livle* (AV.), *-lill* (L.)

AV. *volivlema* 'jött' NyK. XLIV, 96; *vonj* id. S. *unaen šulillisni* 'erzählen viele' W. 132; (WICHM.—UOT.) V. S. L. I. *šuni*, *šu-* (VU.), stb. 'sagen'.

e) *-ivlivl* (AV.)

AV. *una jez addživlivleni sijees* 'sok ember látja azt' NyK. XLIII, 371; (WICHM.—UOT.) V. S. Peč. L. P. *addžini* stb. 'sehen, erblicken'.

7. *-l mint denom. verbum képző*

Feltűnően kevés az *-l* képzővel képzett denominális igék száma és ezen igék frekventatív jellege annyira szembetűnő, hogy még ha a fenti meg gondolásokat és feltevéseket (— azonos hangalakú képzők azonos eredetéről —) figyelembe se vennők, már az azonos jelentésnél fogva is egyeredetűnek kellene tartanunk az előbb tárgyalt *-l* igéképzővel. (Másként: SZINNYEI, NyH.⁷ 79—80, Fgr. Sprw.² 114—116; LEHTISALO: i. m. 162 kk.; GYÖRKE, i. m. 40), akik külön denom. verb. *-l* képzőt tesznek fel és azt fgr. **-t ~ *-δ* verb. denom. képzőre vezetik vissza (SZINNYEI, GYÖRKE). Pl.: (WIED.) *radlyny* 'sich freuen, fröhlich sein' < *rad* 'froh, gern bereit' < or. *радъ*; *rad rad* 'sehr gern' (KALIMA: SUS. Toim. XXIX, 118—119; (WICHM.—UOT.) P. *givni* 'unruhig hin- und her gehen S; wimmeln, kribbeln (S. L.) v. Fischen, L.: auch von Ameisen'; V. U. *gi*, I. *gī* 'W'elle, Woge'; V. *tjri-* 'voll werden'; V. S. L. Le. I. P. *tjri* 'täysi, voll'.

V.

-al deverbális igéképző

Az *-l* képző igen gyakran fordul elő *-a* változatban, mind deverbális, mind pedig denominális igéképzőként. A képző *-l* elemét illetőleg a kutatók megegyeznek abban, hogy az *-l* képző azonos a fgr. *-l* (gyakorító, mozzanatos stb. jelentésű) ősi képzővel (vö. BUDENZ, UA. 16, 41; MUNKÁCSI: NyK. XXVII, 155; MEDVECZKY: NyK. XLI, 317, 333; MARK: FUF. XVIII, 163; FUCHS: KSz. XIV, 288—299; SZINNYEI: NyH.⁷ 83) Másként SETÄLÄ: NyK. XXVI, 430; JEMELJANOV, WGr. 66—68, akik az *-l* képzőt fgr. **-t ~ *-δ*-re vezetik vissza. Utóbbi magyarázatnak a cáfolatára, úgy hisszük, nincsen szükség.

Nehezebb kérdés a képző *-a* eleme. Ennek magyarázatánál igen eltérők a vélemények. BUDENZ külön választja a deverb. és denom. *-al* képzőt (UA. 109.) és meglehetősen bonyolult magyarázatokkal igyekezik a képzőnek különböző funkcióba való használatát megvilágítani. A gyakorító jelentésű *-al* képző *-a*-jában egy lappangó *-j* gyakorító képzőt vél. (UA. 41) Azon *-al* végű intranszitiv igék *-a*-jában, amelyek mellett egy „*öt[öd]*”, votj.

<at“ kauzatív képzős alakpár fordul elő, viszont egy -v refl. képző nyomait sejtí. (UA. 109) Ugyanez a -v képző van meg szerinte az „azzá válás“-t kifejező denominális származékokban (UA. 157). Ezzel szemben az „aazzal tevés“-t kifejező denominális származékokban „ugor -d“ képző maradványát véli a képző *a* elemében. *temal-* 'leimen' < *teme-d-al* vö. cser. *lümed-* (UA. 125, NyK. X, 35–38) Az ő nyomdokain halad MARK, aki az -al képzőt fgr. refl. *-p₃ ~ *-β₃* és fgr. frekventatív *-l₃ képző kapcsolatának tartja (FUF. XVIII, 163). Ugyanilyen értelemben beszél MEDVEČKY, azzal a különbséggel, hogy ő már Budenzzel és követőivel ellentétben a denom. és deverb. -al képzőt a zonos eredetűnek tartja. (NyK. XLI, 333). Nem vallja BUDENZ azon nézetét, hogy... „a lényegesen különböző érték a bár azonos alak mellett bizonyosan a képzőknek különböző eredetszávaaira is utal.“ (i. m. 9). MEDVEČKY-ével hasonló felfogást vall a kétféle funkcióban használt -al- képzőről SZINNYEI is. (NyH. 7 83). FUCHS (KSz. XIV, 289) szerint az -al-ban nincsen nyoma a fgr. -v(< *-β) refl. képzőnek. Új szempontot vet fel a képző-*a* elemének magyarázatában JEMELJANOV, aki fgr. *-p₃ ~ *-β₃ possessiv képzőt lát benne. E képzőnek szerinte a komiban *a*, udmurtban *o* (< **a*) felel meg (i. m. 66–68). Mind a deverb., mind a denom. -al képző fgr. *-p₃ ~ *-β₃ possessiv képző + **l* (< fgr. **t* ~ **δ*) képzőből álló képzőbórok. Az ő felfogását még esetleg elfogadhatnók az -al denom. verb. képzőre vonatkozólag. E képzővel képzett szavak jó részét -a képzős melléknevekből képzetteknek foghatnánk fel. Pl.: (WICHM. — UOT.) S. L. *solalni*, Peč. *solal-* 'salzen, einsalzen'; S. Peč. L. *sol*, L. *sov* stb. 'Salz', ~ V. S. L. I. U. *sola* 'salzig, gesalzen'; S. L. *getralni*, V. *getravni* 'verheiraten'; *getir* (V. S. L. I. U. P.) 'Frau, Ehefrau, Gattin' és V. S. L. P. *getira*, IU. *getra* 'beweibt, verheiratet' stb. Ilyenkor a nyelvérzék könnyen úgy tekinthette az -a adj. képzőt, mint az -l képző szerves tartozékát, hiszen ilyen alakok álltak egymással szemben, mint *sol* ~ *sola*, *getir* ~ *getira* és elvonta az -al képzőt, amelyet azután olyan esetekben is alkalmazott, amikor a főnévnek nem volt melléknévi alakja. Az ilyen adaptáció útján keletkezett -al képző azután elterjedt névszókból és igékből képzett igékben egyaránt. UOTILA is foglalkozik az -al képzővel. Az -l-re vonatkozólag a következőket mondja: „Das *l* im denom. *al* ist (mit BUDENZ) als identisch mit dem frequ. *l* anzusehen, die funktionen werden eigentlich vom *a* getragen. Was die urperm. und frühere geschichte des *a*-elements betrifft, muss sie hier dahingestellt bleiben.“ (i. m. 210). Tehát nyitva hagyja a kérdést az -a-t illetőleg, bár ő is azon nézet felé hajlik, hogy az -a-ban valamilyen képző lappang. (i. m. 211). Ennek a képzőnek nyomait véli ő a komi II. és V. igenévszó: *šeram* < **šera* (II.) ~ (WICHM. — UOT.) V. S. L. *šerni* 'quatschen, schwatzen', vagy *bergaš* (V.) < **berga-* 'sich wenden, sich drehen' és *uđžas* (< **uđža*); S. *uđžalni*, L. *uđžalni* 'arbeiten, -a-s paradigmájában.** Ugyanennek az -a képzős igeparadigmának nyomait véli UOTILA megtalálni a felsősízsizolai, sziszolai és alsó-luzai nyelvjárásokban található -l nélküli -al képzős származékokban. Pl.: *me jua(j)i*, *juai* < *juai* 'ich fragte,' *vištai* < *vištai* 'ich erzählte' (i. m. 204). Itt az -l eltűnését LYTKIN az utána következő -i-nek a hatásából magyarázza. (Sb. I. 34–35).

UOTILA azonban nem tesz említést arról, hogy milyen képzőt sejt az -a-ban. Lehetségesnek tartom, hogy ő is, egy a finnugristák körében általánosan

*UOTILA (i. m. 204) a *p₃ mellé felkiáltó jelet tett *p₃(!).

***šeram*-ban véleményünk szerint az -a tövéghangzó, az -m pedig ősi fgr. -m névszóképző (vö. m. *alo-m*, *örö-m*, finn *eli-mä*, *kuole-ma*).

elterjedt nézet szerint, fgr. $*-k \sim *- \gamma$ nomen verbale képzőre gondolható, amely számos fgr. nyelvben szerepel ind. präs. képzőként. Pl. a finnben *menemme* < **menek-mek* 'menő mi', *menette* < **menek-tek* 'menő ti', valamint feltevés szerint a manysiban: É. *mineyim*, *mineyin* (vö. SETÄLÄ : SUS. Aik. II, 28–47; SZINNYEI, Fgr. Sprw.² 119; másként a szerző; Fgr. Ért. 1: 8 kk.). De gondolható a fgr. $*-p \sim *- \beta$ nom. possessoris képzőre is (vö. JEMELJANOV, WGr. 66–68). De ha a fenti igealakokat *-a* képzős igeparadigma maradványainak kellene tartanunk, akkor ugyanilyen megfontolás alapján ide sorolhatnók a präs. fut. sg. I. *muna* 'ich gehe, ich werde gehen' vagy *u.đžala* 'ich arbeite, ich werde arbeiten', vagy az imperfektum sg. I. *me muna veli* 'olin (juuri) menemässä, ich ging'; *me u.đžala veli* 'ich arbeitete' stb. alakokat. (WICHM. — UOT. 372–373), mert felfoghatnók „menő én“-nek (*muna*) vagy „én menő voltam“ (*me muna veli*). Első pillantásra ezekről is azt hihetnénk, hogy egy olyan ősi állapotnak maradványai, amelyben még csak a pusztá igető, vagy valamilyen képzővel bővült igető fejezte ki (az alanyra való rámutatással) a cselekvő személyét és számát. (I. m. *vár, kér, vársz, kérsz, várj, kérj*; finn *menee* < **menevä*). Viszont LAKÓ megmagyarázza ezen alakok keletkezését. „Ez alakok végéről az I. sz.-re mutató $*-m$ személyrag még a zürjén és votják nyelv szétválása előtt lekopott (vö. WICHMANN : FUF. XVI, 160), tehát legalább is az őspéri kor végén itt már csak a pusztá $*-a$ -val van dolgunk, mely a zürjénben megmaradt, a votjékban pedig tőszótagbéli *o* és *u* után *o*-vá vált“ stb. (i. m. 32). LAKÓ sem említi, hogy itt valamilyen képzőt kellene keresnünk.

Anélkül, hogy az ilyen *-a*-s igeparadigmák meglétének kérdésében (amelyeknek *a*-jában képző lappangana) végleges álláspontot akarnánk elfoglalni, mint lehetőséget felvetjük azt a gondolatot, hogy az *-al* képző *-a*-elemében nem lappang semmiféle képző. Azaz nem szükséges benne okvetlenül egy eredeti tövéghangzó és valamilyen képző összeolvadásának maradványát keresnünk, hanem egyszerűen fgr. korbeli végmagánhangzó folytatóját a komiban és udmurtban. Ugyanolyan végmagánhangzót, mint a már tárgyalt *-l* (*-l*) nomenképzők előtt álló *o, u, i* (*i*), *ε* stb., vagy mint a m. *forral, szólal, növel, döföl* stb. gyak. igék *l* képzője előtti magánhangzó. Már a *-la* képző tárgyalásakor is szó volt az őspéri végmagánhangzó rendszerhez tartozó legalacsonyabb nyelvallású magánhangzónak az *-a*-nak konzervativizmusáról. Az *a* a magyartól eltérően — amellyel a permi végmagánhangzórendszer sok pontban egyezik — nem lett magas nyelvállásúvá, „s ezt aztán máig is megőrizte valamely formában a votják nyelv s érintetlenül hagyta még a zürjén végmagánhangzók lekopása is.“ (vö. LAKÓ : MNy. XXIX, 176). Ugyanez a konzervatív tendencia hathatott az UOTILÁTÓL említett *-a*-s tövű igeparadigmákban is. Hogy azután mi okozta ezt a konzervativizmust, az *a* hang időtartama vagy hangzósága-e, mely indokoltá tenné a legalacsonyabb nyelvallású magánhangzónak a lekopási tendenciával szembeni ellenállását, (I. fentebb), vagy pedig a fonetikai helyzet tette-e szükségessé megmaradását —, a permi nyelvek hangtörténetének mai állása mellett még nem tudjuk határozottan eldönteni. LAKÓ részéről (idézett munkák) igen értékes kísérletek történtek a permi tövéghangzók igen bonyolult problematikájának megoldására, de minden vitás vagy vitatható kérdésben tőle sem kapunk magyarázatot.

Kísérletképpen megpróbáljuk a kérdés megoldását a magyar tövéghangzóknál tapasztaltak alapján megközelíteni. (Már a két nyelvben kimutatható

számos közös vonás alapján is.) Utalok LOSONCZI értékes tanulmányára „A magyar tővéghangzókról“ (NyK. XLVI, 242, 403; XLVII, 215), amelynek megállapításaiból sokat vonatkoztathatunk a komi nyelvre is. Pl. „A szó végéről lekopott tővéghangzó a régi képzők és ragok előtt azonban továbbra is megmaradt, de ebben a helyzetében is különféle változásokon ment át“. (NyK. XLVI, 242). Nyíltabbá válhatott, alacsony nyelvallású magánhangzóból magas nyelvallásúvá válhatott, le is kophatott, vagy pedig bizonyos fonetikai helyzetekben vissza is térítődhetett, ill. másik magánhangzóval helyettesítődhetett. (A képzők előtti magánhangzó változásáról l. HORGER: Nyr. XXXIX, 289; XL. 8; SZILASI: Nyr. XI, 197).

Ismét más helyen a következőket írja: „Képzők, ragok előtti helyzetükben részeseivé lettek az alakítani változásoknak is, s úrrá lett fölöttük a kiegyenlítésre törekvő analógia.“ (i. h. 243 a kérdésre vonatkozó irodalommal). Mindkét megjegyzése a komi -al képzővel kapcsolatban is meggondolkoztató. Nehézség csupán az, hogy nem tudjuk megállapítani, melyik -a etimológikus, melyik analógikus az -al képzős igékben.

Van még egy tényező, amelyre fel kell figyelniünk és ez, hogy igen sok esetben teljesen azonos jelentésben fordul elő egy -l képzős és egy -al képzős ige pár. Pl.: (WICHM.—UOT.) S. L. *pujillini*, I. *pujilini*, P. *puvi-vvini* 'keitállá, kiehutella (L. P.) fertig kochen, aufkochen' (tr); I. *puōni* (Frequ.) zu *puñi* 'kochen'; V. S. L. I. *šulini*, U. *šuliniš*, P. *šuvni* 'sagen, sprechen, reden' ~ *šuni* stb. 'sagen'; V. S. *šuvni* 'lausua, sanella, äussern, sagen, sprechen'. V. S. L. I.; *šuni* stb. 'sagen'; V. S. Peč. L. I. *vetlini*, U. *vetliniš* 'vertreiben, ver-, wegjagen' ~ S. *vetalni* (Frequ.) zu *vetni*; S. L. I. P. *vetni* 'einholen, erreichen, (einen) verfolgen'. Az ilyen esetekre is vonatkoztathatjuk LOSONCZINAK a magyar -l képzővel kapcsolatos megállapításait. „Az -l képzőnél a tővéghangzó fejlődése a nyíltsági fok szempontjából hasonló a -z képzőnél előforduló esetekhez, csak hogy a tővéghangzó hiányzása it még gyakoribb s az ingadozás még nagyobb, úgyhogy az esetek nagy részében a tővéghangzónak újonnan való fölveteléről lehet szó“. (i. m. 283.). Másutt: „...a tővéghangzó kiesése bizonyos hangok után az -l képző előtt is éppoly régi, mint a -b(-bb) középfokjel, vagy a -d kicsinyítő képző előtt“ (i. m. 285.).

Mindezek mérlegelése után felvetjük azt a gondolatot, hogy az -al képző a tővégi magánhangzó és a fent tárgyalt -l igekepző kapcsolatából keletkezett. Az z eredeti -l képzős alakok bizonyos fonetikai helyzetben s e g é d - h a n g k é n t felvették az eredeti tővéghangzót az a-t, vagy pedig az eredeti és lekopott magánhangzójuk helyett egy a d a p t a t i ó ú t j á n a képzőhöz tapadt a hangot. Az ilyen esetekből *u dž + *l(a) gyak. képző a könnyebb kiejtés kedvéért lett u dž + a + l(+am) és ebből a nyelvérzék elvonhatott egy -al képzőt, amely analógikus úton terjedt el a komiban.

A képző funkciója

A képző ugyanolyan funkciókban és jelentésekben fordul elő, mint az -l képző.

1. E l h o m á l y o s u l t származékokban (az alapszó ismeretlen, de más képzővel képzett származékszavak igazolják a szó képzett voltát.). Pl.: V. *kaža-las* 'észreveszi' NyK. XLIV, 430; (WIED.) *kaztynny* 'erinnern, aufmerksam machen'; (WICHM.—UOT.) *kažmėdni* (V.) 'einen Wink geben, erraten

machen' stb.; S. *šeralenji* 'nevetnek' NyK. XLIV, 227, *šeręktasni* 'vihognak' u. o. 226; V. *niv kapusta vesale* 'die Maid jätet das Kohlbeet' W. 220., (WICHM.—UOT.) S. *vesalni* L. *vesalni*, V. *vesavni* 'reinigen, rein machen, stb.'; P. *vesętni* 'reinigen, rein machen, ausjäten'.

2. Az *-al* képzőnek nincsen semmiféle módosító szerepe. Pl.: Le. *ķęrtala:snj* 'kötik' NyK. XLV, 468; (WICHM.—UOT.) *ķęrtni*: *širkosęn k.* (L). 'mit Laufknoten binden' (udm. *ķęrtini*); AV. *pirale kabakaę* 'bemegey a korcsmába'. (WICHM.—UOT.) *pirni* 'hineingehen, ein-, hineintreten'; S. L. *šedalni*, P. *šedavni*, I. *šedoni* 'kommen, geraten, zufallen, zuteil werden'; *šedni* id. A képző illetén használatban igen eleven. Valószínűleg csupán az előadás élénkítésére szolgál.

3. Az *-l* képzővel azonos funkciója az *-al* képzőnek, hogy bizonyos elaprózódást is kifejezhet (több alanyon, vagy több tárgyon eloszló cselekvést).

a) a cselekvést több alany végzi. Pl.: AV. *pukalenji pizan sajin kiken* 'az asztalnál ülnek ketten' NyK. XLIV, 75; (WICHM.—UOT.) U: *puknis* 'in der Abendgesellschaft der Jugend mit Handarbeit sitzen' (udm. *pukini*); S. *kulalni*, V. *kulavni*, U. *kulavnis*, P. *kuva:vnj* 'kuoleskella, sterben (z. B. v. Kindern, U.: z. B. während einer Epidemie)'; S. Peč. L. Le. *kulni*, *kuvni* stb. 'sterben'. b) a cselekvés, vagy törtézés több tárgyon oszlik meg. Pl.: UV. *bekar, leška řębali* 'kaufte Tassen, Löffel' W. 194; (WICHM.—UOT.) V. VU. S. Peč. L. P. *ńebni* stb. 'kaufen'; V. *vaę le đżalisni stav mužik* 'a vízbe bocsátották a férjeket mind' NyK. XLIV, 103; (WICHM.—UOT.) V. VU. *leđzni* stb. 'lassen, ent-, weg-, los-, freilassen'; S. *tębalni*, L. *tębalni*, P. *tębavni*, I. *tęboni* 'Frequ. zu *tębni* (Obj.: mehrere Kinder)'; V. S. L. *tebni*, I. *tębni*, U. *tębnis* (ein Kind) wickeln, einwindeln'.

4. Az *-al* képzőnek határozottan gyakorító képző funkciója van. Kifejezheti a) a cselekvés gyakran ismétlődő, elaprózott voltát (v. iteratívum). Pl. (WICHM.—UOT.) S. *usalni*, L. *usalni*, U. *usavnis*, P. *usavni*, I. *ušoni* (frequ.) 'oft fallen'; *usni* (V. S. L. I. P.) 'pudota, fallen'; *šobdite jona talale* 'összetapossa a búzát' NyK. XLIV, 230; I. *taloni*, U. *talavnis*, V. *talavni*, S. *talalni* stb. 'treten, niedertreten, auf etw. treten, trampeln mit den Füßen' (WICHM. FUF. XV, 25) stb. b) a cselekvés tartós, folyamatos voltát (verbum kontinuativum-durativum). Pl. AV. *bara ile kılalim vojlån* 'megint messzire úsztunk észak felé' NyK. XLIII, 371; (WICHM.—UOT.) S. L. *kılalni*, V. *kılavni*, U. *kılavnis*, I. *kıloni*, P. *kıvavni* 'stromabwärts treiben (intr.)', *ji kılale*, U. 'jää lähtee, das Eis geht'; I. *kıtni*, Ud. *kıvtnis*, V. P. *kıvtni* etc. 'mit dem Strome fahren od. schwimmen' (WICHM.: FUF. XV, 33) stb.

5. Az *-al* képző igen gyakori mozzanatos funkcióban is. Kifejezheti: a) a cselekvés megkezdését, hirtelen beállítását (v. inchoatívum) V. *kutis turalni* 'belerendült' NyK. XLII, 153; (WICHM.—UOT.) *tur-tar usni*, S. 'die Treppe hinunterfallen, an jede Stufe stossend'; S. *đseptas šujalis* 'zsebébe dugta' NyK. XLIV, 241; (WICHM.—UOT.) V. S. L. I. P. *šujni*, VU. *šuj-*, U. *šujnis* 'einstecken, hineinstecken, (wohin) stecken, hineninstossen'; b) a cselekvés gyors befejezését (v. perfektívum). Pl. V. *nin-ķemse i košalis* 'riss seinen Bastschuh entzwei' W. 61; (WICHM.—UOT.) L. P. *košni*, U. *košnis* 'abrinden, schälen, die Schale, Rinde abreissen' (udm. *kešini*); S. *talalni*, L. *talalni*, V. *talavni*, U. *talavnis*, I. *taloni* 'treten, niedertreten, zertreten (mit den Füßen)'; (AV. *talalema* 'letaposott' NyK.

XLIII, 367); S. *talędni* stb. 'treten, niedertreten, zertreten od. (mit den Füßen) stampfen lassen od. machen.'

6. Az *-al* képző k o n a t í v mellékértéket kölcsönöz a képzett szónak, Pl. Le. a *me się udala stękanęn* 'én ezt nyujtom egy-egy pohárral (akarom, hogy igyék)' NyK. XLV, 467; (WICHM.—UOT.) L. P. P. J. *udni* 'tränken, zu trinken geben'; Le. *perjalli me popę* 'becsapom a papot' NyK. XLV, 454, (WICHM.—UOT.) V. *perjędł-* 'betrügen, täuschen'. Ezzel a jelentésével függ össze a f u t u r u m i értelemben való használata. Pl. V. *mijen-ņę ti kutalad, kutalad?* 'mivel fogjátok elfogni, elfogni' NyK. XLI, 287; (WICHM.—UOT.) V. S. L. I. P. *kutni* stb. 'halten, anhalten' stb.; Le. *dava-i me tianes le džala* 'nos én lebecsátalak benneteket' NyK. XLV, 413.; (WICHM.—UOT.) V. VU. *leđzni* 'lassen (auch Peč.), ent-, weg-, los-, freilassen' stb.

b) Hasonlóképpen p o t e n c i á l i s jelentésben való használata (vö. UOTILA, Kons. 206). Pl. L. *bedar-šid on pišjal*; *jez vilti žę vetę* 'Dem Unglück entfliehst du nicht, das geht ja über Menschen' W. 186; (WICHM.—UOT.) V. S. Peč. L. Le. I. P. *pišjini* 'laufen'; L. *kissem va on guma-v* 'das wasser, das du vergossen, schöpfst du nicht (wieder) auf.' W. 188.; (WICHM.—UOT.) I. *gumiłtni* 'schöpfen, eintauchen (tr.), versenken'.

7. Előfordul, ugyanúgy, mint az *-l* képző felszólítást, v a g y ó h a j t á s t kifejező igealakokban a felszólítás, vagy óhaj intenzívebbé tétele kedvéért. Pl.:

a) ó h a j t kifejező igékben. Pl. UI. *mun, te petal!* 'geh, mach dich auf!' W. 65; (WICHM.—UOT.) V. S. L. I. P. *petni, pet-* (VU.) stb. 'hinausgehen, ausgehen, herauskommen'; b) felszólítást, parancsot vagy tiltást kifejező igékben. Pl.: Le. *sulallj!* 'megállj!' NyK. XLV, 421; (WICHM.—UOT.) S. L. *sulni, V. P. svutni, U. svutniš, I. sutni* 'stehenbleiben, haltmachen; aufmachen' etc.; AV. *kosav-pe ber* 'fordulj vissza' NyK. XLIV, 102; (WICHM.—UOT.) U. *kosniš* 'sich wenden, sich kehren' stb.

8. Az *-al* képző előfordul r e c i p r o k funkcióban is. Pl.: AV. *kor ai-mam pikę lešalasni nevesta jiljš* 'Mikor a szülők a fiukkal megyeztek a menyasszonyt illetőleg' NyK. XLIII, 377; (WICHM.—UOT.) S. L. *lešalni, V. lešavni* stb. '(zu etw.) passen, sich ineinander fügen'; Le. *purten vundala:snj* 'késsel vagdalkoznak (tkp. késsel vágják egymást)' NyK. XLV, 440; (WICHM.—UOT.) V. Š. Peč. L. Le. I. P. *vundini* stb. 'schneiden, abschneiden'.

9. A reciprok értékben való használatából fejlődhetett ki azután a r e f l e x í v funkcióban való használata is. Ugyanis a frékventatív reciprok és reflexív értékben való használat könnyen magyarázható e kategóriák közötti jelentésrokonság alapján is. Hiszen már az *-l* képző tárgyalásakor rámutattunk arra, hogy a képző nem fejezett ki mindig kimondottan frékventatív eselekvést, néha csupán azt, hogy a cselekvést több alany végzi, vagy pedig több tárgyon oszlik meg. Ezen jelentésből csak egy lépés a reciprok jelentés, azaz egyszerre alanyon és tárgyon megoszló cselekvés (BUDENZ: NyK. XVIII, 172) A reciprok jelentésből a reflexívbe való átmenet, a kölcsönös cselekvés egyik mozzanatának — a tárgyra való hatásnak — elhomályosodásával magyarázható, mely esetben a cselekvés mintegy az alanyból kiindulónak és az alanyra hatónak látszik. Reflexív jelentésben való használatát elősegíthette az a körülmény is, hogy leggyakrabban olyan i n t r a n z i t í v igékhez járult, amelyeknek *-ęd (-ęt)* képzőjű kauzatív jelentésű alakpárja van és ezek mellett bizonyos fokú reflexív értékhez jut. (vö. m. *-ul ~ -it*, pl. *tanul ~ tanít, fordul ~ fordít, ámul ~ ámit*).

Visszaható értelemben szerepel pl. (WICHM.—UOT.) P. *pu tša vni* 'sich loswinden, sich aufdrehen, sich losdrehen' (v. Geflecht'); V. S. L. I. P. *pu tškinj* 'drehen, (z. B.: Stricke)'; Le. *šonalas* 'megmelegszik' NyK. XLV, 460; (WICHM.—UOT.) *šondjini*, S. L. 'wärmen, warm machen, erwärmen'.

-al ~ -ed képzős alakpárokban. Pl. U. *ližis pazole* 'eltörik a hótalpa' NyK. XLIV, 430; (WICHM.—UOT.) V. L. *pazedni*, I. *pazedni* (tr.) zertstören, niederreißen'; S. L. *palalni*, V. *palavni*, U. *palavnis*, I. *palōni* 'Mut fassen nüchtern werden, den Rausch ausschlafen'; V. S. L. *palēdni* 'einem den Rausch austreiben, ernüchtern'.

10. Igen ritka a képzőnek passzív jelentésben való használata. Pl. (WICHM.—UOT.) S. *varalni* 'zerbrechen (intr.), platt gepresst werden (Korb, Ei, usw. unter dem Druck)'; S. *vara kiłni* 'rasseln (wenn etwas zerbricht)'; *kałan koraš nimale* 'als Kätchens Bräutigam wird genannt' W. 228; *meskuaiš niv nimale* 'aus Moskau wird eine Maid genannt' W. 230 Utóbbi példa azonban származhat a *nim* főnévből is, — nem csupán a (WIED.) *nimny* P; (WICHM.—UOT.) *nimjini* 'nennen; (einem) den Namen geben' igéből. — Ebben az esetben a szenvedő jelentés teljesen érthető *nimalni* = 'névvel elláttatni, neveztetni'.

11. Ugyancsak ritka a képzőnek kauzatív funkcióban való használata, amely funkcióhoz valószínűleg az -as reflexív képzővel képzett ige-párjával való gyakori együttlereplés következtében jutott. Pl. (WICHM.—UOT.) S. *vesalni*, L. *vesalni*, V. *vesavni* 'reingenen, rein machen' (S. L. V. S. z. B. Beeren); *vesamni* P. 'rein od. gereinigt werden'; (WICHM.—UOT.) S. *putkiłalni* V. *putkiłavni* 'rollen (tr.) wälzen (S. V. I. L. U.: z. B. Heu, V.: einen Menschen, S. L.: Dünger auf den Acker' stb. ~ refl. alakpár V. I. *putkiłasni*, L. *butkiłasni*, U. *butkiłasniš* 'sich wälzen (in dickem Schnee, in einem Heuhaufen)'; (WIED.) *potłalni*, *potlavni* 'machen das etwas platzt, berstet, aufbricht'. FOKOS (Nyr. XLIII, 188) szerint V-ban 'hasad'. Ugyanezen ige WICHM.—UOT. szótárában nem fordul elő kauzatív értelemben. S. L. *potłalni*, V. *potlavni* 'sich spalten, platzen, bersten, Risse bekommen'. LYTKIN 'hasít'-nak fordítja. (vö. FOKOS, i. m. 188). A *potłalni*-val szemben álló refl. igealakot az Ud. *potłasni*-t FOKOS 'hasad'-nak fordítja. WICHM.—UOT. szerint *potłalni* = *potłasni*, azaz mindkét ige átvisszaható frekv. kont. cselekvést kifejező ige. Ha a képzőnek kauzatív használatát megfigyeljük, akkor azt látjuk, hogy a vele képzett igealakok nem igazi műveltetést fejeznek ki — tehát a cselekvésnek mással való végeztetését — hanem legtöbbször álműveltető jelentésben fordulnak elő. Pl. *vesalni* 'reingenen, rein machen' (az alany maga végzi a cselekvést, eszközli), vagy pedig egyszerűen intranszitiv igeék tranzitívva tételére szolgálnak, „átható ige-jelentés“ kifejezésére. (Vö. BABOSS: MNyTK. XLI, 26).

A képző valószínűleg még abban a korban jutott fenti jelentéséhez, amikor még a tulajdonképpeni mai értelemben vett műveltető fogalom nem alakult ki a komiban és az ú. n. kauzatív igejelentésnek csupán egy jelentésmozzanata volt eleven, mégpedig a cselekvés okozása, vagy esz közése, vagy pedig a tárgyatlan cselekvés tárgyassá tétele. Ugyanígy SZABÓ D. (NyK. XXXIV, 60) a manysira, SCHÜTZ (NyK. XL, 21) a chantira, MEDVEČKY (NyK. XLI, 327) az udmurtra vonatkozólag. Ebben a jelentésben számos gyakorító és mozzanatos képzőt találunk a magyar nyelvben is (gyak. -al, -el, pl. *forral*, *nevel*, mozzanatos: -ít, -dit, *int*: *fordít*, *merít*, *csattint* stb.). Ha a fgr. alapnyelvben nem volt mai értelemben vett műveltető fogalom, úgy eredeti műveltető képző sem keletkezhetett, mint ahogy ez egyes kutatók feltevése alapján eléggé elterjedt nézet volt. (SZINNYEI,

NyH.⁷ 73 ; Fgr. Sprw.² 131 ; VASVERŐ RAYMUND : NyK. XIX, 297 ; SCHÜTZ : NyK. XL, 22 ; SZABÓ DEZSŐ : NyK. XXXI, 61 ; FOKOS : Nyr. XLII, 188—189). Másként az *-l* kauz. képzőről ZSIRAI (Fgr. Rok. 81), aki szerint „esetleg egyetlen alapnyelvi *-l* képzőből kell kiindulnunk“.*

VI.

-al mint *denominális verbum képző*

Azonos az *-al* igeképzővel. (Másként SETÄLÄ : NyK. XXVI, 430 ; JEMELJANOV, WGr. 66—68 stb.).

Az *-al* képzős igék részint tárgyások, részint pedig tárgyatlanok (BUBRICH, KGr. 144)

Mint tárgyások igék jelenthetnek :

a) valamivé tevést (csinálást, létrehozást). 'делатъ чем, какум' (BUBRICH, i. m. 144).

(WICHM.—UOT.) S. L. *šogalni*, U. *šoga-vniš*, P. *šoga-vni*, I. *šogōni* 'betrüben, traurig machen (S. L.); betrübt od. traurig sein, trauern'; V. S. L. U. P. *šog* stb. 'Trauer, Sorge, Betrübnis'; *batę veške getrale* 'mein Vater wurde mich wohl verheiraten'; W. 234 V. S. L. P. *getyra*, I. U. *getra* 'beweibt, verheiratet'.

b) valamit tevést. Pl.: (WICHM.—UOT.) V. *giavni*, U. *giavniš* 'wogen'; V. U. *gi*, I. *gi* 'Welle, Woge (V.), kleine Welle' (U.); S. L. *geredalni*, P. *gerēda-vni*, I. *gerēdōni* 'knoten, festknoten, einen Knoten in etw. binden; *gered* 'Knoten'.

c) valamit létrehozást, előteremtést. Pl.: (WICHM.—UOT.) S. L. *pialni*, V. *piavni*, U. *pia-vniš*, P. *pia-vni*, I. *pijōni* 'Junge werfen (L. V. P. I. P.: Hund, Schaf, Katze); ein uneheliches Kind gebären' (S. V. U.); V. S. Peč. L. I. U. *pi* 'Sohn, Knabe'; P. *po tša-vni* 'lange, dünne) Stangen besorgen, anschaffen'; *po tš* 'lange, dünne Stange'

d) dolgozni, végezni valamit valamivel 'делатъ с чем, снаджатъ чем' (BUBRICH, i. m. 144). Pl.: (WICHM.—UOT.) P. *zira-vni* 'den Fussboden mit der Schaufel scharren'; V. S. Peč. L. U. P. *zir*, I. *zir* 'Schaufel, Spaten'; S. *vugralni*, L. *vugra-lni*, P. *vugra-vni*, I. *vugrōni* 'angeln; V. S. L. I. U. *vugir*, P. *vugir* 'Angel'.

e) valaminek a segítségével, valami által működni 'делатъ с помощью чего' (BUBRICH, i. m. 144). Pl.: (WICHM.—UOT.) I. *izōni* 'zermahlen, fein mahlen'; *iz* 'Stein' *kiva-vni*: *nim-k.* '(durch Worte) bezaubern, besprechen, (Wasser, Branntwein) behexen'; S. Peč. L. *kyl* V. U. P. *kiv* stb. 'Zunge, Rede, Wort'.

f) valahol működni. Pl.: (WICHM.—UOT.) S. *veralni*, L. *vera-lni*, U. *vera-vniš*, P. *veravni*, I. *verōni* 'Jagd, Wildfang betreiben, jagen, auf der Jagd sein'; V. S. Peč. L. UM. P. *ver*, I. *vēr* 'Wald'.

A tárgyatlan igék főbb jelentéskategóriái. Pl.: a) valamilyennek lenni *дытъ чем, какум* (BUBRICH, i. h.). Pl.: (WICHM.—UOT.) P. *loka-vni* 'Hass, Groll hegen, feindlich sein'; *tok* 'bose, grausam', S. L.

* E tétele is hozzájárult ahhoz, hogy éppen az *-l* képző problematikájának tárgyalását tüzttem ki feladatommul.

gilalni, V. *gilavni*, U. *gilavnis*, P. *gila'vni*, I. *gilōni* 'kitzlig sein, kitzeln' (intr.) < ? *gil* : *gil-gol usni* 'mit Geklirr fallen' ; V. *jejavni* 'dumm handeln od. verfahren' ; V. *jeja* 'narrisch'.

b) *valami vé válni* 'становиться чем, каким' (BUBRICH, i. m. 145) Pl.: (WICHM.—UOT.) S. *vesnalni*, L. *vesna'lni*, V. *vesnavni* 'dünn werden' ; V. U. *vesni* 'dünn, fein, schlank, mager' (udm. *vestši*) ; I. *gazōni* 'froh, fröhlich werden' ; V. S. Peč. *gāž* 'Freude, Fröhlichkeit' ; S. *telalni*, L. *tela'lni* 'windig werden, sich erheben (Wind)' ; *tel, tev, tē* 'Wind'.

c) *valami vel ellátni, felszerelni* 'становиться с чем' (BUBRICH, i. m. 145) Pl.: (WICHM.—UOT.) S. L. *kepmalni*, V. *kepmavni*, U. *kepa'vnis*, P. *kepa'vni*, I. *kepmōni* 'die Fussbekleidung anziehen' ; S. L. Le. UM. 'lederner Wadenstiefel der Männer' : V. *šapkaal* 'die Mütze auf den Kopf setzen' W. 12. (WICHM.—UOT.) *šapka* V. VU. I. P. Mütze ; S. *veňalni*, L. *veňa'lni*, V. *veňavnj* stb. 'den Gürtel umbinden, umgürten' ; V. S. Peč. L. Le. *veň*, I. *voň* U. *von* 'Gürtel, Gurt' stb..

Az *-al*-képző, mint denominális igeképző a fent felsorolt eseteken kívül még számos jelentésárnyalat kifejezőjeként szerepel : *valami ül használ, valamivel bánik, foglalkozik, valamilyen helyzetbe, állapotba kerül* stb. jelentésben.

Az *-l* és *-al* képző-számtalan képzőbokorban is előfordul, amelyek szintén a fent felsorolt funkciók és jelentések, ill. jelentésárnyalatok hordozóivá váltak.

Ilyen képzőbokok :

lal (gyak. *-l* + gyak. *-al*) : *vidlalni kutisni* 'nézegetni kezdte.' NyK. XLII, 132 ; (WICHM.—UOT.) V. S. L. *vidlini*, U. *vidli'nis* 'sehen, schauen'.

liš (gyak. *-li* + gyak. *-š*) : V. *dađe vek demliše* 'sein lebelang flickt der alte' W. 151 ; (WICHM.—UOT.) V. S. L. I. *demni*, U. *demnis* 'flicken, ausbessern'.

-ledl, -vlēdl, -lledl (-l. gyak. + *-ed* gyak.) : *vetlēdlē* 'kergeti' NyK. XLIII, 372 ; (WICHM.—UOT.) V. S. Peč. *vetlini*, U. *vetli'nis* 'vertreiben, ver-, fort-, wejagen'.

laš (gyak. *-l* + gyak. *-aš*) : UV. *kijas, kokjas, tšeglašis* 'meine Hände und füsse sind gebrochen' W. 207 ; (WICHM.—UOT.) V. S. L. P. *tšegni*, I. *tšegni*. U. *tšegnis* 'brechen, entweibbrechen, in Stücke zerbrechen

-avl, -all (denom. verb. képzőbokor) : *zavlema najegs* 'fésülte őket' NyK. XLIII, 361 ; (WICHM.—UOT.) V. S. L. I. U. P. *zu* 'Bürste'.

Az *-l* (*-al*) igeképző rokonnyelvi, illetőleg fgr. (uráli) alapnyelvi megfelelőire és azok használatára nem térek ki, mert egyrészt túlnőne dolgozatom keretein, másrészt pedig a fgr. szóképzéstanulmányok legnagyobb része amúgyis foglalkozott a képzőnek különböző rokonnyelvi szerepével (vö. SZABÓ D., SCHÜTZ, MEDVECZKY, LEHTISALO, GYÖRKE i. m. Utóbbinál e képzőre vonatkozó tanulmányok bibliografiai jegyzéke is 36, 39, 40 l.).

Összefoglalás

A fentiekben megkíséreltük vázolni a komi *-l* képző szerepét, különböző funkciókban való használatát, alakváltozatait, az alakváltozásokkal együtt járó funkció-, ill. jelentésmegoszlását, az egyes alakváltozatok eredetét, rokonnyelvi megfelelőit. Most még röviden arra szeretnék rámutatni, milyen megfontolások vezettek a képző tárgyalásának a BUDENZ iskolától eltérő módjához : a feltehetőleg etimológiailag összetartozó képzőcsoportok együttes,

ill. közös vizsgálatához. Elöljáróban meg kell mondanom, hogy az ilyen csoportosításnak megvannak a maga nehézségei, már csak azért is, mert első pillanatra valószínűtlennek látszik egy helyviszonyjelölő (locális), egy substantivum, ill. adjektívum denominale, egy deminutív képző összetartozása az ugyanolyan hangalakú denominális és deverbális igeképzővel. De ez a nagy funkció- és jelentéskülönbség sem rejt magában olyan áthidalhatatlan nehézségeket, amelyek lehetetlenné tennék a felosztási kísérlet fenti módját.

Amint ugyanis már az *-l* képző mozzanatos értékben való használatánál kifejtettük: az összehasonlító nyelvtudomány mai eredményei mellett csaknem teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a hangtanilag azonos legősibb képzők vagy képzőszerű jelek — legyenek bár jelenleg denominális- vagy deverbális, nominalis- vagy verbális képzők — legtöbbször ugyanazon ősi (alapnyelvi) formansra vezethetők vissza. Így tehát — mint már említettük — az egyes képzőelemek összehasonlító vizsgálatában csupán a hangalak lehet egyedül biztos kiindulópontunk, nem pedig a jelentés. (vö. BABOSS: MNytK. XLI, 7. Hasonlóképpen vélekedik LEHTISALO: i. m. 1—2; GYÖRKE, i. m. 70 kk.; SZINNYEI, NyH.⁷ 99 kk., Fgr. Sprw.² 89 kk.; KLEMM, Tört. Mttan. 41—42, MNy. XXIII, 329; UOTILA: FUF. XXI, 78 stb.). Azonos hangalakú nominalis és verbális képzők — hozzáteszem még, ősi képzők — azonos eredetének feltevése ma már nem pusztá hipotézis, hanem nyelvi tény. Mégpedig annak a nyelvi állapotnak a maradványa, amelyben az ige- és a névszókatégóriák között még nem volt olyan határozott különbség, mint ma és ugyanazon szótól szolgálhatott nomen és verbum tóként. Más szóval a kezdetleges ember első nyelvi kifejezéseként olyan szavak (szótövek) jöhettek létre, amelyek egyaránt lehettek mind a tárgyfogalom, mind a tulajdonság, vagy állapotváltozás fogalmának hordozói, aszerint, hogy a kezdetleges emberi gondolkodás az őt környező tárgyakat és jelenségeket milyen szemszögből, milyen módon appericipálta. Vagyis ugyanazon jelenségre milyen lelkiállapotban, hangulatban, milyen tárgyi helyzetben, milyen fogalommal reagált. Ugyanazt a jelenséget felfoghatta mint nyugvó tárgyat (substantívum), mint tulajdonságot (adjektívum), vagy pedig mint állapotváltozást (verbum) és e fogalmak nyelvi kifejezőjeként keletkeztek az ú. n. mondatzavak, amelyek egyidőben lehettek főnevek, mellékevek és igék (vö. PAIS, Két fejezet a mondattanból. 25; BÁRCZI, Mondattan. 1950—51. egyet. előadások). „Minél jobban fel tudjuk deríteni a nyelvtörténeti és nyelvhasználat vizsgálati módszereinek alkalmazásával a nyelvek és nyelvcsoportok fejlődésének kezdeteit, annál inkább élénk tűnik, hogy ugyanaz a nyelvelem főnévként, melléknévként és igeként egyaránt szerepelt. Hogy melyiként érvényesült, azt a beszéd együtteséből vagy a lélektani, illetőleg tárgyi helyzetből felfogott-viszonymozozzatok döntötték el.“ (PAIS, i. m. 25).

Ha tehát nem volt éles határvonal a különböző szókatégóriák között, akkor nem lehetett határ a szavak módosító elemei a képzők között sem, hiszen ugyanaz a képzőelem járulhatott mindhárom funkcióban (névszói, igel, melléknévi) használt mondatzóhoz. Csak miután a szókatégóriák elkülönülnek egymástól, fejlődnek tovább önálló funkcióikban (mint ige és névszóképzők), ezeken belül pedig a különböző jelentések és jelentésárnyalatok kifejezőivé. Ez már a fejlődés fejlettebb szakaszában következhetett be.

A fejlődésnek ugyanezen szakaszait járhatta végig a tárgyalt komi *-l* képző is, amelynek ősi voltát bebizonyítottunk vehetjük. Az, hogy ennyire

változatos funkciókban és jelentésekben fordul elő, nemcsak annak tudható be, hogy kezdetben nem volt különbség főnév, melléknév és ige között és így ugyanazon képző járulhatott mindhárom funkcióban használt mondat-szavainkhoz, hanem az a tény is, hogy magának az ősi képzőnek sem volt határozott jelentése: „... még ma sem az, különben egyetlen nyelvben sem teljesen körvonalazott, régebben pedig még bizonytalanabb volt, s valószínűleg volt egy idő, amikor a képző szerepe csak annyi lehetett, hogy az alapszó jelentését valahogyan módosította...”, (BÁRCZI, Tih. Al. 141). Vagy ahogy ZSIRAI mondja „A szóképző elemek tekintélyes részének jelölő ereje és színező képessége korántsem ősi immanens adottság, hanem történeti változások, analógiás kiegyenlítődések eredménye. E változások előidézésében része van az alapszó jelentésbesugárzásának” (MNY. XLI, 11). A képző szerepe tehát függött az alapszótól belesugárzott jelentéstartalomtól. Bizonyos használatban való elterjedését, megrögződését pedig elősegítette az alkalmi használatból kialakuló megszokás (vö. BÁRCZI, i. m. 141).

Ha az ősi *-l képzőnek a komiban kezdetben csak az volt a funkciója hogy az alapszó jelentését valahogyan módosította, akkor elképzelhetjük egy olyan szerepét, hogy névszói jellegű mondatzóhoz járulva azt jelölhette, hogy az illető tárgyfogalom közel van-e vagy távol (itt vagy ott). Ebből a szerepből fejlődhetett a képző 1. helyviszonyjelölő funkciója. Majd egy későbbi fokon 2. a kollektív képző funkció (egy bizonyos helyen lakók összessége) (l. udmurt-mari). Mint kollektív képző szerepelhetett névszói összetételekben vagy jelzős szerkezetekben 3. mint a melléknévi jelző képzője (szam. *limbel-gum* 'Adler-Mensch' mari. *marla jâlmâ* 'cseremis nyelv'). A melléknévképzőnek 4. kicsinyítő és ezzel összefüggő nagyító képzőként, valamint 5. nom. possessoris képzőként való használata egészen közönséges jelenség a finnugor nyelvekben, így a magyarban is. (Pl. az -s képző szerepelhet, mint kollektív képző: *Fűzes, Nyírjes*, mint nom. poss. képző: *házas, kertés*, mint kics. képző: *kékes, lilás*, valamint személynevek becéző képzőjeként: *Annus, Katus*. Vagy a -d képző, koll. képzőként: *Nyárád, Aszód*; kicsinyítő: *apród* (N. Szlavónia: *kicsid, kettöd* stb.). Másként e kérdésről GYÖRKÉ (i. m.), aki a névszóképzők összes jelentésárnyalatait deminutív alapjelentésre vezeti vissza. De a fgr. -la helynévképzőnek az -l(-l') névszóképzőhöz való viszonyáról nem tesz említést sem ő, sem pedig a többi szóképzéstanulmány. Egyedül HAKULINEN (NyK. L, 110) említi, bárcsak futólag a -la helynévképző és -l deminutív képző, valamint a -ja helynévképző és az *-i (*-j) nom. agentis és nom. dem. képzők azonosságának a lehetőségét.

Láttuk tehát a komi -l képzőnek mint névszóképzőnek feltehető funkció, ill. jelentésfejlődését. Próbáljuk jelentésfejlődésének útját végigkísérni ige-képzői funkciójában is.

Ha az -l képző igehez vagy ige fogalmat kifejező mondatzóhoz járult, akkor kifejezhette, hogy a cselekvés a beszélő szempontjából most a jelenben (mintegy a közelben) megy végbe (itt kapcsolódhatik össze egyrészt a helyfogalmat jelölő szerep, a most itt mellettem lefolyó cselekvést jelölő szereppel, tehát a névszói az igeivel). Így jutott e képző a folyamatos, be nem fejezett cselekvés kifejező eszközének szerepéhez a fgr. nyelvekben, szemben a befejezett, a multban lezajló cselekvéssel, amelynek jelölésére valószínűleg az ugyancsak helyviszonyjelölésre, távolmutatásra is szolgáló

-i (-j) képzőt használhatta a kezdetleges ember (ebből a múlt idő jele finnben, magyarban, komiban). A folyamatos, be nem fejezett cselekvés kifejezőjéből azután präsens jel lett pl. a szamojédban, a szurguti chantiban, a m. ikes igeragozás egyesszám 2. szem. szem. ragjában (*játszo-l, feksze-l*).

Kezdetben tehát bizonyos igei szemlélet, nevezzük a k i c i ó n a k jelölésére szolgálhatott. Az igei szemléletet vagy akciót általában a genushoz (igenemhez) viszonyítva másodlagos fejleménynek szokták tartani, valamilyen közbülső jelenségnek genus és tempus (igenem és igeidő) között. (A szerző is így; Fgr. Ért. 1 : 3). E nézet szerint elsődleges volt a gyakorító, mozzanatos, műveltető igenem és ebből fejlődhetett a befejezett, vagy befejezetlen cselekvést kifejező akció. Véleményünk szerint a primitív nyelvszemlélet előbb tudott különbséget tenni a most folyó, folyamatos, be nem fejezett, el nem határolt cselekvés és a már megtörtént, befejezett, elhatárolt cselekvés között, mint a sokkal finomabb árnyalatokat kifejező genusok között, amelyek már, függetlenül a primitív ember egocentrikus szemléleti módjától, a cselekvés o b j e k t í v tartalmának a módosulását is jelölik (*eszeget, evődik, étet*). U. így BABOSS is a kauz. igejelentés kifejlődésével kapcsolatban (i. m. 26.). Elsődleges volt tehát az akcióval jelölhető ú. n. igei szemlélet, és ebből, vagy ezzel párhuzamosan fejlődött a genus (igenem), mégpedig a folyamatos, be nem fejezett tartós cselekvés igei szemléletéből a frekventatív, duratív, iteratív jelentésárnyalat, a perfektív akcióból a momentan inchoatív stb. jelentésárnyalat. Az -l képző elsődleges, mégpedig a folyamatos akció jelölő szerepéből fejlődött összes jelenlegi ige képző funkciója.

ANDRÁSSY NÉ KÖVESI MAGDA